

NESİM OVADYA İZRAİL

24 NİSAN 1915

İSTANBUL, ÇANKIRI,
AYAŞ, ANKARA

ԱՅՍ ԳԻՐԹԻՆ ՄԷՁ ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՒԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇՊՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԻՍ

2013

NESIM OVADYA IZRAIL

24 NISAN 1915

**ISTANBUL, ÇANKIRI,
AYAS. ANKARA**

ՆԵՍԻՄ ՕՎԱԾԵԱ ԻԶՐԱԻԼ

24 ԱՊՐԻԼ 1915

ՊՈԼԻՍ, ՉԱՆԿԻՐԸ, ԱՅԱՇ, ԱՆԳԱՐԱ

ՊՈԼԻՍ 2013

(ԹՐԲԵՐԷՆ ԳԻՐՔ 584 էջ)

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՄԷՋ ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇՂՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԻՍ

2013

~ 1 ~

Թրքերէնէ թարգմանութիւն

ՆԵՍԻՄ ՕՎԱՏԵԱ ԻԶՐԱԻԼ

24 ԱՊՐԻԼ 1915

ՊՈԼԻՍ, ՉԱՆԴԸՐԸ, ԱՅԱՇ, ԱՆԳԱՐԱ

ՊՈԼԻՍ 2013

(ԹՐԹԵՐԷՆ ԳԻՐՔ 584 էջ)

Այս գիրքին մէջ, Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ գրութիւններու մասին
կարգ մը ճշդումներ

•••••

Գրքին հեղինակին բաց նամակ.

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ

Պոլիս

6.11.2013-ին Պոլսէն recommané-ով ուղարկուած

<<24 ապրիլ 1915>> վերտարութեամբ Ձեր գիրքը՝ 14.11.2013-ին
շնորհակալութեամբ ստացայ...

Ինձ համար այս գիրքը, ֆրանսերէն արտայայտուիմ
<<monumentale>> կոթողային գործ մըն է: Սրտանց շնորհատրու-
թիւններս կը յայտնեմ :

Ես, հայ գրողներու եւ պատմագետներու կողմէ <<24 ապրիլ 1915>> մասին այսքան խոր պրպտումներով գիրք մը հրատարակուած ըլլալուն տեղեակ չեմ...

Խնդրեմ, մտածեցէք անգամ մը. Ի՞նչ ցաւալի վիճակ է...

Հայ գրողները, հայ ազգին մահուան վճիռը եղող <<24 ապրիլ 1915>>ի մասին ձեզի չափ այս ցեղգասպանութեան խորքը չեն կրցած իջնել եւ այսքան վաւերագրական գիրք մը չեն կրցած հրատարակել...

...<<24 ապրիլ 1915>> վերտառութեամբ Ձեր գիրքը ամէն մէկ հայ շատ ուշադրութեամբ կարդալը պէտք է...

•••••

Ձեր գրքին մէջ ինծի ամենէն աւելի հետքերը մասերէն մէկը, բնական է Ռուբէն Սեւակի մասին գրուածներն են...

Այս էջերուն մէջ Ռուբէն Սեւակի մասին տրուած տեղեկութիւններուն համար կարգ մը լուսաբանութիւններ կատարել կուզեմ...

...482 էջին մէջ գրուած է թէ՛ << *Սիլիվրիցի Չիլինկիրեան ընտանիքին տնտեսական վիճակը, իրենց զաւակը Ռուբէնը Եւրոպա ուսանելու դրկելու յարմար չէր*>>: Այս հարցը՝ 1907-ին Ռուբէն Սեւակին, Պոլսոյ պատրիարք Օրմանեանին դրկած եւ Պատրիարքէն օգնութիւն խնդրող երկու նամակները, կարգ մը գրողներուն շատ սխալ մեկնաբանած ըլլալուն հետեւանքներն են..

...Իրականութիւնները բացատրելու պիտի ջանամ ...

Ռուբէն Սեւակի Սիլիվրիցի ընտանիքը ունեւոր ընտանիք մըն էր...

Չիլինկիրեան ընտանիքին Սիլիվրիի մէջ ունեցած կալուածներու եւ հողերու կալուածաթուղթերուն (TAPU) թիւը տասը հատէն աւելի

են : (Այս TAPU-ները այսօր կը գտնուին Cagnes sur Mer-ի Յովհաննէս եւ Իրմա Չիլինկիրեանի յիշատակի տան մէջ)

Այս մասին նույնիսկ Ռուբէն Սեւակի գրութիւնը նշենք՝ իր ընկերոջը Հրանտ Նազարեանցին գրած նամակէն հատուած մը՝ *<< Եթէ բժիշկ եղած չըլլայի, ամենամեծ փափաքս էր երկրագործ ըլլալ, ու նույնիսկ դեռ հիմայ ամենավերջին փափաքս է օր մը կարենալ գիւղ քաշուիլ ու կեանքիս վերջին տարիները դաշտերուս ու հողերուս վրայ անցնիլ լոութեան ու բնութեան մէջ...>>* Լոզան, 29 ապրիլ 1912, Ռուբէն Սեւակ

Ռուբէն Սեւակ 1905-ին Լոզանի համալսարանը գնաց, բժշկութիւն ուսանելու՝ հօրը արտօնութեամբ եւ հօրը թիկունքովը, առանց ուրիշ մէկու օգնութեան :

Այս մասին Ռուբէն Սեւակի քրոջ Հայկանոյշ Չելիքեան-Չիլինկիրեանի յուշերը՝ 1966-ին Պոլսոյ մէջ եւ 1979-ին Աթէնքի մէջ ձայնագրեցի : Հայրը՝ Յովհաննէս Յ. Չիլինկիրեան, Ռուբէնը Եւրոպա չուղարկած, անոր սա խօսքերը կըսէ՝ *<<Քեզի <<կոյս>> կը դրկեմ... <<կոյս>> պիտի վերադառնաս>>...*

...Բայց երիտասարդութիւնը հրաման մտիկ չ'ընէր եւ սերը՝ օրէնքներու չ'հպատակիր... եւ Ռուբէն Սեւակը Լոզանի մէջ գերմանացի աղջկայ մը կը սիրահարուի... եւ այս լուրը՝ հօրը ականջը կը հասնի, հայրը շատ կը բարկանայ... *<<Այլեւս ան իմ գաւակս չէ>>* կըսէ եւ Լոզան Ռուբէնին ուղարկած դրամը կը կտրէ...

Եւ Լոզանի մէջ, այս պատճառով, շատ նեղութեան կը մատնուի Ռուբէնը... Եւ այդ շրջաններուն էր որ Ռուբէն Սեւակը Պոլիս Օրմանեան պատրիարքին օգնութիւն խնդրող նամակները կուղարկէ :

•••••

1960-ներուն Պոլսոյ մէջ, պատմագէտ Գեորգ Բամուզչեանը, պատրիարքարանի արխիւներուն մէջ գտած Ռուբէն Սեւակին

Օրմանեանի գրած նամակները՝ Պոլսոյ հայկական մամուլին մէջ կը հրատարակէ...

Այս գրութիւնները կարդացող Սօֆիա բնակող մօրեղբայրս՝ Գեորգ Փիլիպոսեան ու հօրս զարմիկը՝ պոլսաբնակ Յակոբ Չընար-Չիլինկիրեան, Պոլսոյ <<Քուլիս>> թերթին մէջ հրատարակած գրութիւններով Գեորգ Բամուքչեանին դէմ ելան...

Եւ ըսին թէ՛ <<Ռուբէն Սեւակին ընտանիքը ունեւոր ընտանիք մըն էր... Այս նամակները՝ Ռուբէն Սեւակինը չեն կրնար ըլլալ>>... Որովհետեւ այս ազգականներս, Ռուբէն Սեւակին հօր, իր տղուն գերմանացի աղջկայ մը սիրահարուած ըլլալուն բարկանալով, անոր դրկած դրամի յատկացումը դադրեցնելուն տեղեակ չէին...

482 էջին մէջ կրկին գրուած է թէ՛ <<Հէլէնը համալսարանը մանկավարժութիւն կուսանէր>> HELENE MARIA APELL (ծնեալ 1890) ERFURT-ցի իր ընտանիքին կողմէ Լոզան ուղարկուած էր, այդտեղի (այսօրուան իմաստով FINISHING SCHOOL ըսուած) երիտասարդ աղջկանց վարժարանը:

Լոզանի այս աղջկանց վարժարանը՝ ոչ մէկ ատեն համալսարան չէր:

Արդէն 1907-ին 17 տարեկան եղող Հէլէնը, այդ տարիքին համալսարան չէր կրնար երթալ:

483 էջին մէջ Հէլէնի հօր անունը՝ FRANZ APEL DÖRR գրուած է, իսկ մօրը անունը MARIE APPEL:

Ճիշտը սա պէս է.

Հօրը անունը՝ FRANZ APELL

Մօրը անունը՝ MARIE DÖRR (աղջկնութեան անունը)

...Կրկին 483 էջին մէջ <<Ռուբէն եւ Հէլէն 1910-ին Փարիզի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ Հայ Եկեղեցին ամուսնացան>> գրուած է :

Իրականութիւնը տարբեր է.

Ռուբէն եւ Հէլէն 16 Յուլիս 1910-ին Լոզանի մէջ «ARRONDISSEMENT D'ETAT CIVIL DE LAUSANNE»ի պաշտօնատեղիին մէջ ամուսնացան : (Այս ամուսնութեան վաւերագրին պատճէնը կուղարկեմ)

...Լոզանի մէջ ամուսնանալէ յետոյ, Ռուբէն Սեւակին փափագովը Փարիզ կերթան և Փարիզի հայկական եկեղեցիին մէջ կը պսակուին...

Ռուբէն Սեւակ՝ <<Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր>> գիրքին մէջ <<Փոխան հարսանիքի>> վերտառութեամբ գրութիւնով իրենց ամուսնութեան պատմութիւնը տուած է :

<<Փոխան հարսանիքի>> պատմութիւնը՝ Ռուբէն Սեւակին ամենէն զգայուն գրութիւններէն մէկն է :

(Այս գրութեան հայերէն պատճէնը կ'ուղարկեմ)

•••••

484 էջին մէջ.

<<Հէլէնն ալ Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան իր հայերէնը յառաջացուցած էր>> գրուած է...

...Ռուբէն Սեւակ, Հէլէնի (Ժաննի) հետ ծանօթացած առաջին տարիներէն սկսեալ անոր հայերէն սորվեցնել ուզած էր...

Ռուբէնը Հէլէնին ղրկած նամակներուն մէջ ֆրանսերէն բառերուն հայերէն թարգմանութիւնները ֆրանսերէն տառերով կը գրէր որ Հէլէնը հայերէն սորվիլ սկսի...

Եւ Հէլէնն ալ Ռուբէնին ուղարկած նամակներուն մէջ երբեմն քանի մը հայերէն բառեր կաւելցնէր (ֆրանսերէնով) եւ այսքան...

Հէլէնին Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան հայերէն գիտցած ըլլալը՝ շատ ու շատ չափազանցուած տեսակէտ մըն է...

•••••

Կրկին 484 էջին մէջ սապէս գրուած է՝ *<<Աշխարհամարտին պատճառաւ, օսմանեան պետութիւնը զօրաշարժ հռչակելով որոշ տարիքի այրերը զինուորագրած էր :*

Նոյնպէս Ռուբէն Սեւակն ալ, իբր բժշկական սպայ զինուորագրուած ըլլալով Մաքրի գիւղ (այսօրուան Պաքըլ գիւղը) դրկուած էր>>

Ճիշտ չէ...

Ռուբէն Սեւակը կը զինուորագրեն եւ իբր բժիշկ հարիւրապետ նախ Չանաքքալէ կ'ուղարկեն...

Ռուբէն Սեւակին Չանաքքալէի մէջ զինուորութիւն ըրած շրջանի մասին իմ գիտցածներս նշելու պիտի ջանամ՝

1. Յետագային Ամերիկա հաստատուած հայ մը Չանաքքալէի մէջ իր զինուորութիւն ըրած շրջանի յուշերը կը հրատարակէ: Այս գրութեան մէջ կըսէ թէ՝ *<<Ես Չանաննալէի մէջ, Ռուբէն Սեւակի գումարտակին մէջ զինուոր էի>>...*

2. Ռուբէն Սեւակին քոյրը՝ Հայկանոյշ Զեվիքեան-Զիլինկիրեան իր յուշերուն մէջ կըսէ թէ՝ *<<Ռուբէնը, նախ Չանաքքալէ ուղարկեցին... Ավելի վերջ, Ռուբէնը Լոզան բժշկութիւն ըրած շրջանին Օսմանեան փաշաներուն շատ օգնած է եղեր: Այս փաշաները Ռուբէնը Չանաքքալէէն Պոլիս բերել տուին>>...*

3. Ռուբէն Սեւակին Չանաքքալէի մէջ զինուորութիւն ըրած շրջանին, Ռօտուքօի՛ի մէջ (TEKIRDAG) լուսանկարչութիւն ընող

Տատիկոզեանի կողմէ նկարուած Ռուբէն Սեւակին Օսմանեան հարիւրապետի համազգեստով նկարը...

Այս նկարի կրնակի մասին վրայ՝ <<DADIGOZIAN – RODOSTO գրուած է.

Այս նկարը եւ կրնակի մասի պատճէնը ձեզի կ'ուղարկեմ...

•••••

485 էջին մէջ

<<Սեւակը Չանդըրը-ի մէջ, իրեն նման քանաստեղծ եղող Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին կը բնակէր>> գրուած է...

Ճիշտ չէ...

Ռուբէն Սեւակը Չանդըրը-ի մէջ Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին չ'բնակեցաւ...

Որովհետեւ դաշնակցական եղող Դանիէլ Վարուժանի ընկերները Չանդըրը-ի մէջ զինքը <<դաշնակցականներու վիլլան>> կոչուող տան մէջ իրենց հովանաւորութեան տակ առած էին :

1. Այս մասին կը վկայէ Արամ Անտոնեանը՝ <<Երբ Չանդըրը-ի <<դաշնակցականներուն վիլլան>> կերթայի, Դանիէլ Վարուժանը՝ ընկոյզի ծառի մը տակ գրելով զբաղած կը գտնէի>>... Արամ Անտոնեան (Ամէնուն տարիքը – Կարօ Գեորգեան 1959 Պէյրութ)

2. <<Մեր արտօրական կեանքին մէջ, Դանիէլ Վարուժանին շատ կը գուրգուրայինք... Մեր բնակած տան ամենալաւ սենեակը իրեն տուած էինք>>... (Ծերուկը <<Ճակատամարտ>> - Կ.Պոլիս – 1 Յունիս 1919)

3. <<Չանդըրը-ի մէջ Ռուբէն Սեւակին հետ միասին բնակեցանք>>... (Միաքայլ Շամտանճեան, Յուշարձան Ապրիլ տասնըմէկի Կ.Պոլիս 1919)

•••••

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Պալաքեանի 24 Ապրիլ 1915-ի մասին գրած 2 հատորանոց գիրքը <<Հայ Գողգոթան>> հայկական ցեղասպանութեան մասին ամենէն ծանոթ գիրքն է: Վերջերս անգլերէնի եւ ֆրանսերէնի ալ թարգմանուեցաւ...

Մինչդեռ Պալաքեանի գիրքը սխալներով լեցուն է...

Ես այս մասին միայն Ռուբէն Սեւակի մասին գրուած սխալները մատնանշելու պիտի ջանամ:

24 Ապրիլ 1915 Չանդըրը արքայութեամբ հայ անձնատրուութիւններուն մէջ 3 վարդապետ կար.

1. Կոմիտաս Վարդապետ,
2. Յովհան Վարդապետ Կարապետեան,
3. Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեան,

... Կոմիտասը մայիսի սկզբները ազատ արձակուեցաւ...

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանի հայրը (բողոքական) պատուելի ըլլալուն, անոր Ամերիկեան դեսպան MORGENTHAU-ի մօտ կատարած դիմումներուն շնորհիւ ազատեցաւ...

Մինչդեռ Պալաքեան Վարդապետը՝ անուն փոխելով, իբր գերմանացի պաշտօնեայ ծպտուելով ողջ մնաց...

Եւ 1922-ին Վիյանայի մէջ իր <<Հայ Գողգոթան>> գիրքը հրատարակուեցաւ...

•••••

Ռուբէն Սեւակի Չանդըրը-ի արքայական օրերէն ամենէն կարեւորներէն մէկը պատմելու ջանամ:

Այդ օրերուն Ռուբէն Սեւակը Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին տուն կերթայ եւ անոր սա առաջարկը կընէ. <<Իմացայ թէ մեր արտորեալ ընկերներէն տկար հոգի ունեցողները, թուրք իշխանութեան տարածած <<Էթե իսալամանաք մահէն կազատիք>>-ի նման սուտ խոստումներուն հաւատալով, իսլամութիւնը ընդունելու կը պատրուաստուին... Դուն իբր կրօնական, ասոնք կանչէ եւ ամէն մէկուն երդում ընել տուր որ իրենց սուրբ հաւատքին հաւատարիմ պիտի մնան>>...

Յովհան Վարդապետը <<Այս տեսակ նախաձեռնութիւն մը շատ մը անպատեհութիւններ ունի>>՝ ըսելով Ռուբէն Սեւակին առաջարկը չ'ընդունիր... (Յովյան Վարդապետ Կարապետեանի յուշերէն, Հայաստանի կոչնակ, USA, 7 Յունուար 1922)

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին մահէն ազատելու համար իսլամ ըլլալ մտածողներուն երդում ընել տալու առաջարկը մերժելէն յետոյ Ռուբէն Սեւակ ինքը անձամբ <<Ամբողջ երկու օր խեղճը անձամբ աշխատեցաւ, համոզելու համար տկար հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն ավելի աղէկ է, եւ զատ-զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց, որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր, թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս հաւատքին>>... (Միքայէլ Շամտանձեան, <<Յուշարձան Ապրիլ տասնըմէկի>>, Կ.Պոլիս – 1919)

Չանդրըրը-ի մէջ ամէն մէկ հայ արտորեալին գիտցած այս շատ կարեւոր դեպքին մասին Պալաքեան իր գիրքին մէջ բնաւ չ'իսօսիր... Ինչու՞ արդեօք...

•••••

Ռուբեն Սեւակը Չանդրըր-ի մէջ Արապաճըպաշը Իսմայիլին հիւանդ աղջիկը կը դարմանէ... Աղջիկը կը սիրահարուի Ռուբեն Սեւակին: Արապաճըպաշը Իսմայիլը Ռուբեն Սեւակին կըսէ՝ իսլամացիր, աղջկանս հետ ամուսնացիր, քեզի մահէն կազատեմ...

Ռուբեն Սեւակ իր արքայական ընկերներուն կը պատմէ պատահարը... Բոլորն ալ կըսեն <<ընդունէ իսլամութիւնը եւ կեանքդ փրկէ... Բայց Ռուբեն Սեւակ <<թրքանայր նուաստանալ է>> կըսէ: (Բիւզանդ Քէչեան, Թեոդիկ – Ամենուն Տարեցոյցը, 1922- Կ.Պոլիս)

Պալաքեանը իր գրքին մէջ Ռուբեն Սեւակին Արապաճըպաշըին աղջիկը դարմանելը եւ Արապաճըպաշըին Ռուբենին իսլամանալ առաջարկած ըլլալը կը գրէ... Բայց Ռուբեն Սեւակին իսլամանալ մերժած ըլլալը չգրէր... Ինչու՞ արդեօք...

•••••

26 Օգոստոս 1915-ին Գալիճիքի մօտ Թիւնէյ ըսուած վայրը բժիշկ Ռուբեն Սեւակ, Դանիէլ Վարուժան եւ երեք ընկերներուն սպանուած վայրը ոչ մէկ հայ ականատես վկայ կար...

Այս ողբերգութիւնը պատմող միայն կառապան Հասան անունով վկայ մըն է...

Պալաքեան իր գրքին մէջ այս ողբերգութեան մասին (իբր թէ) այս վկայ Հասանին պատմածները կը գրէ. <<Ռուբեն Սեւակ մարդասպաններուն դէմ չընդիմացաւ, միայն Վարուժանը ինքնապաշտպանութեան դիմեց>>:

Այս կառապանը ի՞նչ գիտէ Ռուբեն Սեւակին եւ Դանիէլ Վարուժանին ո՞վ ըլլալը...

Մինչդեռ նոյն կարապան Հասանին ակնատեսի վկայութիւնը առաջին անգամ հրատարակուեցան, Պալաքեանին գրքին հրատարակուելէն երեք տարի առաջ Պոլսոյ մէջ իբր վերջին լուր :

Նայեցէք, նոյն կարապան Հասանը այստեղ ինչ կըսէ. <<Խեղճ գոհերը ծառերու կապեցին... Ինքզինքնին չէին կրնար պաշտպանել... ձեռքերնին կապուած էր>>...

Պալաքեանը Հասանին ըսածները ինչու փոխեց արդեօք...

Այս ողբերգութեան մասին ուրիշ գրող մը՝ բժիշկ Ս. Չարեւանդ 1924-ին Նիւեօրք հրատարակած գրքին մէջ ուրիշ վկայութիւն մը կը բերէ. <<Բռնի մերկացնելու փորձի մը դէմ Սեւակ կ'ըմբոստանայ, իսկ Վարուժան ստոյիկեան իմաստունի մը պէս համակերպող ոգիով մը կը հնազանդի>>... (Անցորդի տպաւորութիւններ Դանիէլ Վարուժանի, Տօթ Ռ. Չիլինկիրեանի (Սեւակ) գերեզմանները, հեղինակ՝ բժիշկ Ս. Չարեւանդ)

.....

Պալաքեան իր գրքին մէջ կըսէ թէ <<Ռուբէն Սեւակին եւ Օննիկ Մաղազաճեանին վրայէն 450 օսմանական ոսկի ելաւ>>: Պալաքեանին այս գրութիւնը կարդացողը պիտի կարծէ թէ Ռուբէն Սեւակը շատ հարուստ էր : Մինչդեռ խեղճ Սեւակը Չանդրըր-ի մէջ դրամ չունէր...

Չանդրըրէն Պոլիս իր կնոջը գրած նամակին մէջ կըսէ թէ. <<Կեղրոնական վարժարանէն իմ ամառուան ամսականներս եղող ինը ոսկին գանձելով՝ ինձի դրկեցէք>>...

...Իրապէս ալ Պոլսոյ գերմանական դեսպանատունէն Լոզան շէլէն Չիլինկիրեանին դրկուած Ռուբէն Սեւակին վրայէն գտնուած իրերուն ցանկին մէջ կըսուի թէ. <<Ռուբէն Սեւակին վրայէն տասը օսմանեան ոսկի ելած է>>... (Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան Լոզան ուղարկած նամակը եւ հայերէն թարգմանութիւնը)

Արդեօք Պալաքեան Ռուբէն Սեւակի հանդէպ ինչու՞ այսքան անիրաւ գտնուեցաւ... Որովհետեւ Պալաքեան Ռուբէն Սեւակին մարդու մը ամենաթանկագին բանը եղող կեանքը իր ազգին համար զոհած ըլլալը եւ գիտակցաբար դէպի մահ երթալը կը նախանձեր...

Որովհետեւ Պալաքեան մահէ փրկուելու համար անունը փոխած էր եւ իբր գերմանացի ծայտուելով՝ ողջ կրցաւ մնալ...

Եւ այսօր շատ ու շատեր 24 ապրիլ 1915-ի համար Պալաքեանին գրածները կը կարդան եւ անոր գրածներուն կը հաւատան... Խեղճ հայեր...

Բայց Աստուած Պալաքեանը պատժեց... Եւ Պալաքեան Մարսիլիոյ հայոց եկեղեցիէն վռնտուեցաւ... եւ 1934-ին Մարսիլիոյ շրջակայքը ամայի ազարակի տան մը մէջ մահացաւ...

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Ռուբէն Սեւակ 1915-ին հայութեան համար իր հոգին զոհեց...

Զանդըր-ի մէջ իր անունը չփոխելու համար մեռաւ...

Բայց 1950-տարիներուն Հայաստանի մէջ Ռուբէն Զարեան անունով գրող մը Ռուբէն Սեւակի անունը գողցաւ եւ Պարոյր Ղազարեան անունով երիտասարդ բանաստեղծի մը <<Սեւակ>> անունը տուաւ...

Եւ այս ձեւով Ռուբէն Սեւակ Հայաստանի մէջ հայերու կողմէ երկրորդ անգամ սպաննուեցաւ... Եւ 1950-ներէն յետոյ Հայաստանի մէջ <<Սեւակ>> ըսուած ատեն կեղծ Սեւակի մասին կը մտածէին...

<<Սեւակի>> անուան դեմ կատարուած անարդարութեան համար 1970-ներէն ի վեր իմ բոլոր ուժերովս պայքարեցայ եւ տեւական գրութիւններով այս անհիմաստ <<չարիք>>ին արգելք ըլլալ ուզեցի...

...Եւ այս <<Սեւակ>> անունի նմանութիւնը շատ մը սխալմունքներու եւ TRAGI-COMEDIE ըսուելու աստիճան խեղկատակութիւններու պատճառ կըլլար...

... Եւ այս սխալմունքներուն գոհերէն մէկն ալ Պոլսոյ մէջ Բարսեղ Թուղլաճեանը (PROF. PARS TUGLACI) եղաւ...

Բարս Թուղլաճըն 1992-ին Պոլսոյ մէջ հրատարակած (թրքերէնով) <<Հայկական գրականութենէ հատընտիր>> վերնագրով շատ արժէքաւոր հատորին մէջ Ռուբէն Սեւակին ալ երկու էջ կը յատկացնէ...

348 էջին մէջ Ռուբէն Սեւակին կենսագրութիւնը (քիչ թէ շատ ճիշտ) տուած է, բայց 349 էջին մէջ Ռուբէն Սեւակի բանաստեղծութիւնն է ըսելով, <<կեղծ>> Սեւակի թրքերէնի թարգմանուած <<Գժվում եմ>> գրութիւնը կը հրատարակէ...

...1994-ին ես եւ Ալեքսանտր Թոփչեան Պոլսոյ <<Մարմարա>> թերթին այս սխալմունքը բացատրող գրութիւններ ուղարկեցինք: <<Մարմարա>> թերթը իմ գրութիւնս չհրատարակեց, բայց Ալեքսանտր Թոփչեանին գրութիւնը հրատարակեց...

Իմ գրութիւնս 20 եւ 21 ապրիլ 1994-ին Պէյրութի <<Արարատ>> օրաթերթին մէջ լոյս տեսաւ...

...Մինչ այդ, Բարս Թուղլաճըն իր գիրքին մէջ կատարած սխալմունքը սրբագրած չըլլալուն, Դուք ալ նոյնպէս Ձեր գիրքին մէջ Ռուբէն Սեւակին բանաստեղծութիւնն է կարծելով կեղծ Սեւակին գրութիւնը հրատարակեցիք...

Այս մասին լոյս տեսած գրութիւններուն պատճենները Ձեզի կուղարկեմ:

•••••

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Ձեր գիրքի մասին <<Ակոս>>, <<RADIKAL>>, <<Ժամանակ>> եւ <<Մարմարա>> թերթերուն մէջ հրատարակուած գրութիւնները գոհունակութեամբ կարդացի...

Բայց ինձի համար աւելի կարեւոր են, մանաւանդ <<RADIKAL>>ի մէջ ելած գրութիւնները...

Շատ մը հայեր <<INTERNET>>ի ճամբով <<RADIKAL>>ի Ձեր գիրքի մասին գրութիւնը ամէն կողմ ուղարկեցին...

Ձեզի կրկին ու կրկին կը շնորհաւորոմ :

Ամենալաւ մաղթանքներով՝ Յովհաննէս Չիլինկիրեան

•••••

Յ.Գ. 1. Այս գրութիւնս յուսամ որ պիտի կարենաք կարդալ... տարիքի եւ հիւանդութեան պատճառաւ քիչ մը դժուար է կարդալը : Ձեզի այսօր կուղարկեմ վերջին հրատարակած գրքոյկս (Սեպտեմբեր 2013 թուականին) <<1915 – Չանդըրը-էն վերյիշումներ >>: 1915-ին Չանդըրը արքայութեամբ մտաւորականներէն վերապրողներուն վկայութիւններն են : Այս վերապրող մտաւորականները իրենց յուշերուն մէջ կը պատմեն Ռուբէն Սեւակի հետ իրենց ապրած վերջին օրերուն պատմութիւնը :

Այս վերապրող արքայականներուն անուններն են.

1. Միքայէլ Շամտանճեան
2. Յովհան Օ.Վրդ. Կարապետեան
3. Բժիշկ Վահան Ալթունեան
4. Արամ Անտոնեան

5. Օհաննես Թերլեմեզեան

6. Բիւզանդ Քեղեան

Վերապրող արքայականներէն Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեանին Ռուբէն Սեւակին մասին վկայութիւնները այս գիրքիս մէջ չառի... Որովհետեւ Պալաքեանը իր յուշերուն մէջ Ռուբէն Սեւակի մասին սխալ եւ սուտ բաներ գրեց...

Յ.Գ. 2. Ձեր գիրքին 503 էջին մէջ նշուած Մայտա Սարիսին <<Պատմութիւնները>> թէ՛ <<Ռուբէն Սեւակին աղջիկը Շամիրամը 24 ապրիլ 1915-ի սեւ օրէն երկու օր առաջ Կոմիտաս Վարդապետի կողմէ մկրտուած է>> գրութիւնը ճիշտ չէ... Իրականութիւնը տարբեր է.

1. Շամիրամի մկրտութեան թուականը 19 Յունիս 1915 է :

2. Ռուբէն Սեւակ այս թուականէն երեք օր վերջ 22 Յունիս 1915-ին ձերբակալուեցաւ :

3. Շամիրամին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետը չէ : Շամիրամին կնքահայրը՝ թղթատարական նախարար Ռսկան Մարտիկեանն է :

4. Ռուբէն Սեւակի մանչուն Լեւոնին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետն է :

Կոմիտաս Վարդապետը մայիս 1915-ի սկիզբները արքայավայր Չանդըրը-էն Պոլիս վերադարձած էր : Եւ այդ թուականին Ռուբէն Սեւակ դեռ չէր ձերբակալուած...

Եւ Կոմիտաս Վարդապետ Ռուբէն Սեւակի բարեկամը ըլլալուն անոր մանչուն՝ Լեւոնին կնքահայրը եղաւ :

(Լեւոնին եւ Շամիրամին մկրտութեան վկայականները կ'ուղարկեմ)

Յ.Գ. 3. Ձեր գիրքին 496 էջին մեջ Ռուբէն Սեւակ կնոջ Հէլէն Սեւակին 27 հոկտեմբեր 1915-ին Լոզանէն Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան գրած նամակը հրատարակելը էիք: Այս նամակին կրկին հրատարակուիլը ինձի շատ ուրախացուց...

Հէլէն Սեւակին այս նամակը ես ուղարկած էի TANER AKCAM-ին : Ինձի համար այս նամակը²⁴ Ապրիլ 1915-ին մասին գրուած եւ ըսուածներուն ամենէն կարեւորն է, որովհետեւ 1915 Եղեռնի մեջ գերմանական պատասխանատուութիւնը կը մատնանշէ...

Այս նամակը հայերէն թերթերուն մեջ եւ յետոյ գիրքերու մեջ քանի-քանի անգամներ հրատարակեցի, բայց հայերը այս նամակին իմաստը եւ կարեւորութիւնը չ'հասկցան կամ հասկնալ չ'ուզեցին դժբախտաբար :

Այս նամակը հայկական գեղասպանութեան բուն պատասխանատուները ճանչցող գերմանացի կնոջ մը կողմէ գերմանացիներու ուղղուած անէծք է, աւելի ճիշտ անհաւատալի մէկ նախատեսութիւն մըն է...

<<Անմեղ կիներուն, երախաներուն, հիւանդներուն եւ ծերերուն երկինք բարձրացող արիւնը՝ անէծք մը ըլլալով Գերմանիա պիտի վերադառնայ>> 27.10.1915 լոզան Հէլէն Սեւակ

Հէլէն Սեւակին կատարած այս նախատեսութիւնը իրականացաւ : Երկրորդ աշխարհամարտին գերմանացիներուն՝ հրեաներուն դէմ կատարած բարբարոսութիւններուն պատիժը գերման ազգը 1945-էն մինչեւ այսօր իր ուսերուն վրայ կը կրէ...

Եւ երկար տարիներ ալ պիտի պատժուի...

Յովհաննէս Զիլինկիրեան

11.12.2013

Nice

Arrondissement d'Etat civil de Lausanne

EXTRAIT DU REGISTRE DES MARIAGES

Le seize juillet mil huit cent dieuxont été déclarés unis par le mariage, en conformité de la loi, à Lausanne.nom, prénoms } Tchilinkirian, Rypenet profession } Etudiantde sujet Moman domicilié à LausanneEtat civil célibatairené à Selimi puis Constante ^{à Sinople} vingt huit février mil huit cent quatre vingt cinqfils de Hadji Mohamed Tchilinkirian, négociantet de Simaveli Krapoussian, domiciliés à Sélievi

ET

nom, prénoms } Apell, Hélène Maria Annaet profession } foiintde Erfurt (Prusse) domiciliée à ErfurtEtat civil célibatairenée à Erfurt le seize juin mil huit cent quatre vingt dixfille de Franz Bernhard Anton Apell, joailleret de Hela Sophie Henriette Marie nee Doerr, à Erfurt

Pour copie conforme:

Lausanne le 16 juillet 1900

L'OFFICIER DE L'ÉTAT CIVIL

«ԲՃԻՉԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐԳՈՒԱԾ ԷՉԵՐ»:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

« ՓՈՒՊԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ »

Դեռ դպրոցական նստարաններուն Վրայէն՝ Արամը
ընկերս կ'ըսէր ինծի .

— Երբ քսան տարու ըլլանք, ա'յնպիսի խնջոյք մը,
ա'յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ ղիւղը մե-
ղի հետ ուրախանայ . . . :

Այն ատեն դեռ մեզի այնպէս կը թուէր թէ քսան
տարեկանին խոշոր անկիւն մը պիտի դառնայինք :

Քսան տարի կեանքի պատրաստուիլ, քսան տարի
դաւակներ պատրաստել, քսան տարի մահուան պատ-
րաստուիլ . . . : Ա'յս էր մեր նշանաբանը :

Մեր տղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակա-
յէինք թէ կեանքը մաթէմաթիքական ուղիղ դիժ մըն
էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կտրուելէ յետը՝ ինքն
իր Վրայ կը դոցուէր, ինքնաբերաբար, հռանկիւնի մը
պէս . . . :

Այդ օրէն ի վեր շա՛տ ջուրեր անցան կամուրջին տա-
կէն, ու հազի՛ւ կրցայ հասկնալ թէ կեանքի վիժը ոչ
թէ ուղիղ, այլ քմայապաշտ զիկրակ մըն է, եւ ո՛չ թէ
հաւասարակալով հռանկիւն մը կը ձեւացնէ, սեւ ու ծի-
ծաղելի պէրօ մը . . . :

Անոնք որ դպրոցին մէջ վերոյի մը համար կուլային,
անոնք ամբողջ կեանքերնին պիտի լան . . . ստիպողա-

բար: Իսկ անոնք որ ղէրոյով մը կը զուարճանային՝ անոնց համար կեանքը շա՛տ մը նմանօրինակ ու տարօրինակ զուարճութիւններ կը վերապահէ:

Օրինակ: Արամ, ընկերս, դեռ հաղիւ կեանքին պատրաստուած, դեռ այդ կանխորոշուած քսան տարիքին չհասած, բոնեցին ու թաղեցին...: Ու ես՝ մինակ մնացած՝ երբ օր մը ուղեցի տօնել այդ մեծ թուականը, արդէն կեանքիս դարունը անպլաշարար անցած, դացած, անէութեան մէջ թաղուած էր...:

Սակայն մեր ծրարըին մէջ ուրիշ տօն մըն ալ կար, մե՛ծ տօնը, մեծադո՛յն տօնը, ամուսնութեա՛ն տօնը, որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՛վ կրնար դուշակել թէ այդ մե՛ծ տօնէն ալ ես ինքս պիտի չբաժարէի... ահա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ինչպէ՛ս, մահուան դատապարտեալը իր ճերմակ շապիկին մէջէն լոօրէն կը յառաջանայ ու ճիտը չուանին կ'անցընէ՝ առանց ընդդիմութիւն մը ընելու, որովհետեւ դիտէ թէ սոմէ՛ն շարժում անօդուտ է, եւ թէ իր քախտը ուրիշներ կանխաւ վճռած են՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Ես մահուան դատապարտեալ մը դեռ չեմ տեսած: Իայց օր մը պարսկական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու դեռ իր վրայ խորհած ատենս մարմինս միշտ փուշ-փուշ կ'ըլլայ:

Խուռներամ, սեւ բաղմութիւն մը դըռուս դիխի կ'ալիկոծուէր հարսին անցըր դիտելու համար: Ահա՛ երեւցաւ ան: Շուարուն ու մահատիպ կը յառաջանար, առա՛նց յօժարութեան, այլեւ առա՛նց ընդդիմութեան, որովհետեւ ուրիշներ արդէն իր ճակատադիրը վճռած էին՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Գլուխէն մինչեւ ոտքը ճերմակներու մէջ, ան կը յառաջանար՝ իր միամտութեան չուանէն կախուելու...: Մինչեւ հիմա սրճա՛ն երջանիկ էր ան. ցորեկները սիրոյ երգեր կը չիւսէր, գիշերները չբաշալի ասպետներ կը տեսնէր. դաշտի ձօլուսներուն պէս անհող, երկինքի թռչուններուն պէս ազատ էր...: Այդ գիշե՛ր իսկ պիտի փչրուէին իր բոլոր երազները, ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանչնար մայրութեան ցաւերը, պիտի ծեծուէր, պիտի տղեղնար, պիտի անասնանար...:

Մարդակերպ զայլերու, յօշոտող նայուածքներու

մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին : Պղտըտիկ մարմին մը՝ սրտատարտի ու դողդոջուն , ոճ-րազործ ձեռքի մը մէջ ընտանած թռչնիկի մարմին մը , որ քիչ յետոյ պատահա մը պիտի ըլլար քովի գիշակեր ու տարիքոտ անդղին բերնին մէջ . . . : Փետան՝ իր թիւէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպոտ աչքերով , վայտի պէս պիտի սեւցուած ու սուրցուած . . . :

Ամբողջ ամբողջը դոյզ մը աչք կըսած էր : Յամտո նայուածքներ կը սեւեռէին հարսին : Մատի մը պէս՝ քիչ մը ամէն մարդ պատաս-պատաս կը ճաշակէր այն «անմեղութեան» , որ վայրկեան մը յետոյ յոյսութիւն չնկտի ունենար ա՛լ . . . :

— Հարստութիւնը անո՛րչ ըսն է . . . վախտաց մէկը՝ բերնին ջուրերը վաղցնելով : Գրպանդ դրամ ունի՞ս . կեանքդ պոռնիկներու ծոցը փոքեցուր , ու ծեր օրերուդ համար է՛ն անմեղ , է՛ն դեղեցիկ , սղտիկ աղջիկը առ , բղքո՛ւ , արիւնէ , ծեծէ , հիւանդացուր . . . մա՛րդ մը ձայն հանելու իրաւունք չունի , ո՛չ իտի կիմու . . . Աստուծոյ օրհնութիւնը քանի՞ ոսկիի գնեցիր , ուրիշ ըսն հարցնող չկայ . . . :

Ու իրաւ ալ նոյն վայրկեանին , բարձրաստիճան կուսակրօն մը Սուրբ Գրքէն վկայութիւններ կը բերէր վեհային առաքինութեան համար . . . : Ամուսնութեան անուշութիւններուն վրայէն կը մանկը , տակէն կ'ըլլէր . . . :

— Ծով չմտած լողալ կը սորվեցնէ . . . կակալեց մէկը քովէս :

Բայց , ուրիշ մը այնպիսի՛ խօսք մը ըսաւ , որ մինչեւ ականջներուս ծայրը կարմրեցայ :

Այդ օրէն որոշեցի որ՝ եթէ երբեք ամուսնանայի , ամէն պարապայի մէջ այս տեսակ պիտի չամուսնանայի :

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պսակը ուրիշ ըսն չէր եթէ ոչ խորդախ պայմանադրութիւն մը , որ կոյսը կը ստորագրէր առա՛նց անոր առաջին բառը ըմբռնելու . իսկ ամուսինը որ ըսէ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարկելու իր պայմանադրութիւնը . . . :

Գերիներու վաճառականութիւնը ուրիշ տեսակ չէր . միայն թէ հիմա վճարո՛ւն ալ , վաճառուո՛ւն ալ աղջիկն է . . . :

Ու , ո՛վ հեղհու՞թիւն , այդ փոքրիկ աղջիկը՝ ու-

բուն խոսքը դատարանին առջև արժէ՛ք մը խի պիտի չունենար՝ իր «Այո՛»ն պիտի յարզէր մինչև իր կեանքին վերջը, ու իր արգանդին մէջ պիտի կրէր համբոյր-նեբուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ առաջին յօտութեան արդէն՝ պիտի խարէր զայն, շան մը պէս . . . :

Բայց տեսնէ՛ք լմէ իր ծնողները որքա՛ն հպարտ կ'երեւէին, ի՞նչ ուրախութեան արցունքներ կը գլտոր-ցնէին իրենց աչքերէն . . . ի՞նչ վարպետութեամբ առաջ տարեր էին զրամօթ խալի սակարկութիւնը . . . ու ի՞նչ լաւ ընտրութիւն . . . ի՞նչ շնորհքով փեսայ . . . : Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհաւորէին զիրենք :

Ես՝ նախանձով, ու դառնութիւնով լեցուն դուրս կը նետուէի այդ դերեվաճառութեան շուկայէն, երբ մէկը թեւէս բռնելով քաղաքավարութեամբ անունս հար-ցուց . . . կ'երեւի «Ծանօթ ներկաներ»ու շարքին մէջ տը-պելու համար :

Տասնեակ տարիներ անցան այդ օրէն ի վեր, յայց դեռ չմոռայ զինքը, այդ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին աղջիկը, որ կեանքիս մէջ առաջին ու վերջին անգամ կը տեսնէի :

Իր ուղին զիս երկար ատեն տատաղեցուց :

Օր մը, ես ալ իմ ճակատադրիս կը հնազանդէի՝ իմ լաւադոյն կէսիս միանալով :

Բայց իր պսակէն որքա՛ն տարրեր եղաւ մերինը՝ հակառակ ծայրայեղութիւն :

Առանց թմբուկի, առանց հանդիսաւորութեան հարսնիք մը. քաղաքական այն պարզ հարսանիքը՝ որ Եւրոպան կը պարտադրէ հաւատացեալին ալ, ուրացու-ղին ալ, հարուստին ալ, սղքաստին ալ :

Զուրկերիացի քաղաքատիրը ամուսնական պայմա-նադրութիւն մը ներկայացուց մեզի՝ երկու վիճակներու առաջ :

— Կ'ուզէ՞ք ստորադրել, Օ'րլուրդ . . . :

— Այո՛, պարոն . . . ըստ հարսը՝ զրջի համարձակ ստորադրութիւն մը պառկեցնելով թուղթին վրայ :

— Շնորհակալ եմ Տի'կիլի . . . պատասխանեց քաղա-քատիրը :

Ու ամէնն այսչտի : Այդ վայրկեանէն Օրլուրդը Տի-կին եղաւ :

Եւ սակայն, — անկեղծ խօսք մը կ'ուղէ՞ք — այդ չարութիւնը զիս վիրաւորեց :

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակողական ու պաշտպանողական հողի վրայ պրուած երկուստեք ստորադրուած վաճառականական պայմանագրութեան մը վերածեց մեր տարտամ սէրերը, անշըրջազիծ անուրջները, ինքնայօժար նուիրումները, յաւիտենի խոստումները... :

Ու Սէրը, որուն համար Սողոմոն «Մահուան շալի զօրաւոր է» կ'ըսէ, առուտուրի մը շալի խախուտ եղաւ. որովհետեւ Օրէնքը՝ մեզ միացնելու ժամանակ՝ բաժնուելու պայմաններն ալ կը մասնանշէր... :

Այս բոլոր օրինական շղթաներուն ծանրութիւնը թեթեւցնելու համար երկնային օրհնութիւն մը կը պակասէր: Հարոն ալ շուտով նշմարեց այդ պակասը:

— Քանի որ, ըսաւ, մեր ամուսնութեան համար մեծ ծախսեր չըրինք, «փոխան հարսանիքի» դժբախտ աղջիկ մը ուրախացնենք այդ պրամով. ես նշանուած որբուհի մը վրասմ որ պսակուելու համար միջոց չունի. թող իր ուրախութիւնը մեզի համար օրհնութիւն մը ըլլայ... :

«Մեծ միտքերը սիրտէն կը ծնին», կ'ըսեն, այսինքն կրննէն... :

«Փոխան հարսանիքի»... : Այդպէ՛ս որոշեցինք, ու այդպէս ալ ըրինք:

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար, մեկնեցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փրկատեղու ա'յն, ինչ որ կը պակասէր Լօղանի քաղաքատան:

Բարի քահանայ մը մեզ վիճակորեց ժպտելով.

— Բայց զիս պանելէ առաջ՝ դանձապետ էֆէնտին պէտք է գտնելիք... ըսաւ:

Քաղաքը տակնուվրայ ընելէ վերջ՝ դանձապետ էֆէնտին ալ գտանք դահարավաճառի դրասենեակի մը մը մէջ, ոսկի նժարի մը ետին կծկտած, մոմի դոյն ծերունի մը՝ որ ձութ կը ծամէր... :

Երբ իմացաւ այցելութեանս պատճառը՝ ըսաւ.

— Աշխարհիս շորս կողմէն հոս կը թափին Եփեսոս օրհնութիւն մը ստանալու համար... : Մեր վիտերը ամէնուն յայտնի են արդէն, այնպէս որ սակարկութեան պէտք չկայ... : Եթէ հազար ֆրանք արուի՝ ամբողջ

տաճարը լապտերի ուղևույթը զարդարենք, բայց նշանա-
ւոր բան մը կ'ըլլայ...: Եթէ միայն մէջտեղի ջահը
կ'ուզէք՝ զեօնի զորակրոյ՝ այսչափ հարիւր Քը-
րանք...: Բոլոր ջահերը մէկտեղ՝ այսչափ հարիւր...:
Սուրբ խորանին լուսավառումը՝ այսչափ հարիւր...:

— Բայց պարզ օրհնութի՞ւնն մը...

— «Պարզ օրհնութի՞ւն» ի՛նչ ըսել է, Կֆէ՛նտիմ: Լու-
սահոյի Մանթաշօֆ այս շքեղ տաճարին համար միլիոն-
ներ ծախսեց նէ՛ պարզ օրհնութիւնն մը տալու համար
է...: Ամէն մոմ հաշիւով կը վառի, ամէն տիրացու հա-
շիւով կ'երգէ...: Պէտք է զիտնաք որ մեր ձայնաւոր-
ները փարիզի Բօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին և Թ-
րէոսային մէջ կ'երգեն...: Մեր Շահ-Մուրատեանը
«Փառութի» կը խաղայ...: Եթէ՛ զովաքանական քարոզ
մըն ալ կ'ուզէք՝ անոր հաշիւն ալ տէրտէրին հետ յար-
մարցնելու է...:

Ահա թէ ի՛նչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սողացնել
մեր Սէրը՝ անլուծելի, անբաժանելի, երկնային, յա-
ւիտենական ձեւ մը տալու համար անոր...:

Բայց հետեւեալ օր արդէն՝ Եկեղեցիին մէջ՝ մոռ-
ցայ այդ բոլոր դառնութիւնները:

Սորհրդաւոր զմբէթին տակ, ամայի շէնքին ճիւղ
կեղրոնը, մինա՛կ էինք մենք, իրարու սեղմուած՝ և-
րիտասարդ ամուսնի մը, ծերունի քահանայ մը ու Քրտն-
ոսցի ժամկոչ մը:

Սորանին վրայ ու մեր երկու քոյերը երկար ու
ձերմակ կերոններ կը վառէին, լոյս ցերեկով, սփռոյն
ու երազային բոցով մը՝ որ կար ու չկար...:

Երբեմն դուռին բացուածքէն օտար զլուխ մը կ'եր-
կննար հետաքրքիր: Այն ատեն կը լսուէր փողոցի ան-
վերջ ու անհուն աղմուկը: Դուրսը՝ աշխարհի մայրա-
քաղաքը կը խփար, կ'ուռնար, կը հայհոյէր, կ'ալեկո-
ծէր...: Ներսը՝ խարտեաչ և սեւ երկու զլուխներ ի-
րարու կը կապուէին՝ ապրուշուճ թելով մը, կեանքի ու
Մահուան համար...:

Դուրսը՝ բոլոր՛ը կիրքերն ու բոլոր՛ը մեղքերը, բո-
լոր՛ը զիտութիւնն ու բոլոր՛ը քաղաքակրթութիւնը...:
Ներսը՝ Հայաստանցի տէրտէր մը, կարծես Անիի քան-
դակներէն վրցուած՝ հին ու առաքելաատիւ զլուխ մը,
հաղարաւոր տարիներու բառեր կը կրկնէր, յաւիտենա-

կան ու ահաւոր...:

Ճերմակ մտերը կը հալէին, բուրվաւը կասլոյս
ամպով մը մեզ սաշարեց: Տէրտէրը անվերջ կը կար-
դար ու կ'երդէր. այդ ընթերցումը ու այդ օրօրումը
քիչ քիչ մեզ ընդարձացուցին, վերացուցին, հեռացու-
ցին, հին ու հեռու տեղուանք սարին...:

Կնքաշայրը — մենակեաց ու մարդատեաց արուես-
տապէտ մը, որ եկեղեցի սաք կոխած չունէր — հիմա
տղու մը պէս կուլար: Հարսը — որ ոչինչ կը հասկնար
ոսկեզարու աստուածային քարքառէն — լուկ մնջիկ
կ'արտասուէր...: Ու սաք արցունք մը որ ինկաւ մեր
միայած ձեռքերուն վրայ՝ մինչև սակորներուս ծո՛ւծը
գողացուց:

Ո՛չ. երկնքի կամարէն վարդի մը գողը ինկող ցօղը,
բաղնետան զմբէթէն կոյսի մը ծոցը ինկող կաթիլը,
այնքան չե՛ն կրնար սարսուսոյնել...:

Ինծի ի՞նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը սլտտի հեղնէ իր ա-
նարժան աշակերտին այս երկիւղած դիրքը՝ կրկնապէ՛ս
ծիծաղելի, որովհետև Գիտութիւնը որ Կրօնքը չի հաս-
կնար, Սէ՛րն ալ չի հասկնար: Յարաբերական իրակա-
նութիւնները՛ն միայն կը հաւատայ ան. մինչ Սէրն ու
Կրօնը բացարձակ իտէալին կը ձգտին, նոյն յաւիտե-
նական դպացումին երկու յաւիտենական ձեւերն են ա-
նոնք: Սէրը՝ անձնական, կերպարանաւոր, երկրային,
բնական իտէալն է, Կրօնը՝ անանձնական, անկերպա-
րան, տիկզերական, գերբնական իտէալը...:

Թող քարկոծե՛ն զիս թերահաւատները: Ես չե՛մ կըր-
նար ուրանալ այն անջնջիկի՛ արցունքը որ իմ մայրենի
եկեղեցին կըցաւ կաթեցնել իմ կութեանս մէջ, եւ որ
բոլոր գիտութիւնները միայած՝ չսլտտի կարենային կա-
թեցնել...:

Միայն թէ ազատեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յըղ-
փութիւններէն, գերեզմաւութեան յիշատակներէն,
անբարոյացուցիչ տեսարաններէն, չտես ցուցադրու-
թիւններէն...: Այս բոլորը կը ձստային միայն ամուս-
նութիւնը գթուարացնելու, աղքատութիւնը նուաստա-
ցնելու, կուսութիւնը կարմրցնելու...:

Փոխանակ հարիւրուոր հրաւիրեալներու՝ որոնք
վա՛ղն իսկ սլտտի քննադատեն ձեր հարսնիքին խեղճու-
թիւնը, լուսադոյն է ուրախացնել որբուհի մը՝ որ ամ-

բո'ղջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ :

Ու ո'եւէ թերթ ուրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու
արար աշխարհի թէ՛

Նարայսակ ամուլ Բ. այսֆան ոսկի

կը նուիրէ ազգեանց որբանոցի մը

փոխան հարսանիքի :

Շարքը բացուած է, ո՞վ պիտի երկրորդէր . . . :

Էօզան, 1913

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԿԱՐՈ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

ԱՄԵՆՈՒՆ
ՏԱՐԿԻՐԻԸ

1959

Զ. ՏԱՐԻ

ՊԵՏՈՒՄ - ԵՐԱՎԱՆ

կանանչ կուժէն կը մատուակէ հին ու կարմիր ւիճին սլաղաշուն, տոհմիկ սեղանին շուրջը բոլորուածներու: Ու Վարուժանին «Գըր-դանք»ը կը հասնի իր յաղթական լրումին:—

Տնակըս բոյրո՛վ լեցուեցաւ,
Ձի ծոթ-րիմներ ծոթեցան
Պատմումանին քղանցէն,
Ձի արեւով օծուած ոսկի մագերէն
Բուրեան մեղրեր ծոթեցան.
Եւ բիրերէն՝ մարգրիտներու պէս փաղփաւն՝
Թափթըփեցան ասուպներ,
Տնակըս լոյսո՛վ լեցուեցաւ...

Աւանդութիւնը սարսուած էր եւ ականդամոլութիւնը զսպուած: Ժողովուրդը հաշտուեցաւ բանաստեղծին ու անոր անմահական սիրոյն հետ, երբ կանանչ կիրակիի այդ օրը, եկեղեցական զանգերը, Վարուժանին ու Արաքսիին սիրոյ յաղթանակը աւետեցին ի լուր աշխարհի...
ԼԵՒՈՆ ԼԱՆԻՍ

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՉԱՆՂԸՐԸԻ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻՆ ՄԷՋ

Ինչպէս այս էջերուն սկիզբը ըսինք, 1915ի սու օրերուն, Արամ Անտոնեան, Չանղըրի ժամանակաւոր ախարավայրին մէջ միասին եղած էր նահատակ քն-թողին հետ: Նուպարեան Մատենադարանի քղթածրարներուն մէջ ձգած իր յուշագրութիւնով, Ա. Անտոնեան կը նկարագրէ Դ. Վարուժանին անցուցած կեանքը Չանղըրի մէջ եւ կուտայ կարգ մը այլ ծանօթութիւններ, որոնց բոլորը կը հրատարակեմք ստորեւ, նոյնութեամբ:

Վարուժան կը սիրէր աշխատիլ ընկուզենիի մը շուքին մտերմութեան մէջ եւ կը նախընտրէր միշտ առանձին մնալ այնտեղ: Իր ընկերները կը յարգէին այդ բաղձանքը, բացի անշուշտ այն սուրբներէն, որոնց ընթացքին նոր լուր մը կ'առնէինք եւ զայն իրարու կը հաղորդէինք, ընդհանրապէս առանց մեկնութեան: Եւ լուրերը առ հասարակ չար էին: Անշուշտ շատ սուտ ու չափազանցուած պատմութիւններ ալ, յայտնի չէ թէ ուրիշ բխած, չըջան կ'ընէին ատեն ատեն: Ոմանք ամէն բանի կը հաւատային եւ նոյնիսկ կը վայթակղէին, որ ուրիշներ թերահաւատ կը մնան: Եւ Վարուժան հաւատացողներէն էր:

Սովորաբար, երբ դաշնակցականներու «վիլլա»ն կ'երթայի, ընկուզենիին տակն էր ան, դրելով դրաղած: Մեր բախտակիցներէն ոմանք զգուշացուցին զինքը այդպէս յայտնաբար դրելէ, որովհետեւ փողոցէն անցնող ամէն մարդ, ինչպէս մեր վրայ հսկող ոստիկանները, կ'ընային տեսնել ատիկա եւ հետեւութիւններ հանել, նոյնիսկ գրաւել դրածը: Վարուժան ըսաւ անդամ մը, որ անվնաս բաներ են դրածները եւ եթէ նոյնիսկ դրաւուին ու թարգմանուին — իր բառերով — «հաւու մը վիղը ոլորելու իսկ պէտք չի ծագիր ատոր համար»:

Զոհերը Պոլսէն հեռագրի կը սպասէին Պոլիս վերադարձուելու համար: Հեռագիրը եկած էր զոհերը ճամբայ չհանուած, բայց Օղուզ գաղտնի պահած էր դայն, որպէսզի դուրս հանէ ոճիրը:

Նոյն ատեանին առջեւ վկայութիւն տուած էր նաեւ Օհան (նախկին վարդապետ) Կարապետեան, Վարուժանի եւ ընկերներուն, ինչպէս նաեւ Տիրան Քէլէկեանի սպանութեանց պարագաներուն մասին:

**

Ինչպէս ըսի, ղինուորադրութեան Չանդըրլի ճիւղին պետը Իղլէթ պէյ, որ նախախնամութիւն մը եղած էր բոլոր աքսորականներուն համար, պատուոյ խնդիր դարձուց իրեն համար՝ գործուած ոճիրը եւ ամբողջովին բնաջինջ ըրաւ Քիւրտ Ալօն եւ անոր հրամաններուն տակ գտնուող հրոսախումբը:

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

**

Դ. Վարուժանի, Ռ. Սեւակի և իրենց ընկերներուն սպանութեան մանրամասնութիւնները ճշդուեցան 1918ի զինադադարէն ետքը, երբ, իբրեւ ականատես խոստովանութիւններ ըրաւ՝ զանոնք դէպի սպանութեան վայրը փոխադրած թուրք կառապանը: Զոհերը դաշունահար մորթուած էին Չանդըրլէն քանի մը ժամ հեռու անտառակի մը մուտքին, բլուրի մը ստորոտը, 26 Օգոստոս 1915ին:

ՈՔԵԿՈԶՈՒՄ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ
ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԻ ԿԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՁ

Քառասուն տարիներէ ի վեր, քառասուն անգամ, ամէն տարի, Ապրիլեան Սգատօներուն, հայ ժողովուրդը, իր պաշտամունքին ու յարգանքին երկիւղած տուրքը ընծայեց Մեծ Եղեռնի անհամար զոհերու յիշատակին, աշխարհի բոլոր աղատ երկիրներուն մէջ: Բոլորին ուղղուած համադգային այս յարգանքի կարգին, բաղմաթիւ այլ պատեհութիւններով եւ ձեռնարկներով առանձնապէս ոգեկոչուեցաւ նաեւ յիշատակը նահատակուած մեծանուն դէմքերուն: Տեղի ունեցան հանդիսութիւններ, տարեդարձային տօնակատարութիւններ, դասախօսութիւններ, եւլն., անոնցմէ շատերուն կեանքն ու դորժը ծանօթացնելու և յիշատակը սրանծացնելու համար:

Նմանօրինակ հանդիսութիւն մըն էր ահաւասիկ այն մէկը, որ, յետ երկարատեւ նախապատրաստութեան եւ յուշատախտակի մը զետեղումով, տեղի ունեցաւ 9 Փետր. 1958ին Պելթիքայի կան քաղաքին մէջ, ի յիշատակ հայ քերթողական արուեստի մեծագոյն ներկայացուցչին՝ Դանիէլ Վարուժանի: Այս հանդիսութեան շքեղութիւնն ու առանձնայատկութիւնը, սակայն, կը կայանար այն բացառիկ իրողութեան մէջ, որ ատոր իրենց մասնակցութիւնը կը բերէին նաեւ պելթ եւ Քրանսացի անձնաւորութիւններ, — պաշտօնական դէմքեր, դրողներ, փրոֆէսէօրներ, արուեստագէտներ եւ

ՅՈՒՆԱՐԶԱՆ

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

18 MAI 1919

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ ՈՒ Ա Մ

«ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳՕՀԱՆԴԼՍԻ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ» ԻՆ ԿՈՂՄԷ

ՆՈՒՄԱՐ ԵՄՆ ԵՄՏՆԱԴՊԱՆ
Գ. Բ. Ը. ԿՈՒՐԹԵԱՆ — ԳՐԱԳՐ

— Կ Պ Ո Ղ Ի Ս —

ՅՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

1919

րուժանն ու Սեւակը : Բարտիներու ծառուղիի մը վրայ կը պտտէինք միասին : Մեր խօսակցութեան նիւթն էր բախտը , չար կամ բարի : Քէլէկեան ըսաւ :

— Բախտը իմ կեանքս , եօթը տարիներով հանգրուաններու բաժնած, է : Եօթը տարին անգամ մը , կեանքի մեծ ճգնաժամ մը կ'անցընեմ ես , յետոյ դժուարութիւնները կը յաղթահարուին ի նպաստինժի : Այս անգամ նորէն եօթը տարուան շրջանս լրացած է . . .

Մնացածը լըսաւ . թէեւ գիտէի թէ այս անգամ ալ լաւատես էր , դժուարութեանց ելքի մասին : Մարդիկ կան , որոնց դէմ չարաբախտութիւնը կը գործէ ճակատ ճակտի , իսկ մարդիկ ալ կան որոնց ետեւէն կը դաւաճանէ գաղտագողի :

Քէլէկեանի հեռացումէն երեք շաբաթի չափ վերջը , ես մեկնեցայ Չանդրըրէն ուրիշ եօթը ընկերներու հետ : Վերջը մեզի հետեւեցաւ մէկ հոգի եւս : Իսկ մեր ընկերներէն մնացած քսան հոգիները , Քասթէմունիի Հայութեան տեղահանութեան միասին տարազրուեցան եւ իրենցմէ երեք հոգի միայն ողջ մնացած է , տասնեւեօթը հոգին զոհ երթալով դժուարագոյն պարազաներու եւ սոսկալի համաճարակներու :

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

Զարդերու անանատես վկայի մը
Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը
ԻՆՉՊԷՍ ԱՊԱՆՆՈՒԾԱՆ
ՍԵԻԱԿՆ ՈՒ ՎԱՐՈՒԺԱՆԸ

Բարիքի Զայկական Տեղեկատու Դիւանը Անտեւալը կը հա-
ղորդէ մեզ, զոր կ'արտատպենք յուզումով:—

Հետեւեալ պատմութիւնը եղած է Չանկըրըցի կառապան Զա-
ռանի կողմէ Զար վարդապետի մը, ի ներկայութեան Էնկիւրիէն,
քննական ուղեւորութենէ մտ դարձող: Ետք պատմութեան մը,
կարծանք որդէն իսկ միջոց առնուած վրայութիւն առաջ է Էնկիւրըցի
պատերազմին ամենայն առջեւ:

Հոստարաւ մըին պէտք, որ կը յիշուի պատմութեան մէջ, կը
կոչուի Ալի: Հինգ զոհերէն մէկն էր բռնաստեղծ Դանիէլ Վարուժան
և միւսը Տօցթ. Ռ. Չիլիկիբեան: Միւս երեքներուն ինքնութիւնը
չէրցաւ հաստատուիլ: Անոնց ոսկորները կը հանգչին հիմայ այն տեղ
ուր զարծուցաւ ոտքը, Թսնէյ գրուին մօտ:

Ես արեւոտով կառապան մըն եմ: Կը կոչուիմ Զատան: Սրկար
առան Դասթէմաւնիցի Մաիք էֆ-ի կառապանապետն էի, որ կառ-
քեր կը բանեցնէր: Հայոց տարագրութեան միջոցին, կը գանուէի
Չանկըրը ուր, ինչպէս գիտէք, օգտորուած էին Պօլսէն բազմաթիւ
տեղանաւոր Զայեր:

Իրիկուան մը, սիկառս կը խմէի, նստած օխտաթա առջեւ, երբ
տեսայ անծանօթ մը, ձիւս վրայ հեծած որ դէպի ինձ կ'ուղղուէր:
Արտաքին մօտեցած էր, վար ցառկեց և առանց միմիկու իսկ պատելու
որ հիւրասիրեմ զինքը, բանեց ձիւսն սանձէն և մտնելով օխտաթն
մէջ իմ ձիւսուս քովը կապեց իրը: Այս ընթացքը ինձի ատորոհման
թաւեցաւ: Մտկայի և այնպէս ձայն չէի հաներ, ըսելով ինքնիրեն
թէ՛ կ'երեւի որ համարողութեան ելած բարձրատարիան պայտօնա-
տար ո՞րն է:

Չի սխալեր, որովհետեւ չեմանալով, յանձնարարեց ինձի
հրամայական շեշտով մը խնամել իր ձիւն և զայն պատրաստել ին-
տեւեալ օրուան համար, շատ կանուխ, և յետոյ հեռացաւ: Կասկա-
ծելով, հեռուէն հետեւեցայ իրեն: Մտաւ մեծ իթթիկառապաններէն
մէկուն առանը, որուն մօտ քանի օրերէ ի վեր տեղի կ'ուսնանային
յաճախ ժողովներ:

Թաղորդ առաւ, արշալոյսէն առաջ, ուրիշ մէկն էր որ եկաւ
փնտռել ձիւն: Այս մարդը հաղորդեց միեւնոյն առան ինձի թէ իմ
կառքովս պարտաւոր էի քողաքէն քառորդ ժամ հեռու տեղ մը
մեկ իլ և հոն ինքզինքս արամադրել ստիկանութեան: Ատիկա հրա-
ման մըն էր, զոր ինք կը հաղորդէր ինձի: Մտիպուեցայ հնազան-
դիլ: Մեր ժամադրութեան տեղը ուրիշ կառք մը կա՞նք: Ես թէ
Ոստիկան մը ստիկան-զինուորի մը հետ հոն կը գտնուէր Պօլսէն
Չանկըրը օգտորուած էֆէնիկներէն հինգին հետ: Մէկը տեւ մօրուք
էր, խիտա երիտասարդ ու վառվառն ուղեւորով: (Ենդէ Մեւազը
Մ. Խ.): Ամէնքն ալ լաւ հագուած էին, այնպէս ինչպէս կը հագ-
ուին քողաքի մը պէյերը: Ես մտախօզ էի և ընկճուած երեւոյթ
մը ունէին: Ձեռքերնին կապուած էր: Ոստիկանը գանձք իմ կառքս
հատեցուց և ինք սիւսին մէջ նստաւ: Ետիկան-զինուորին հետ:
Հրաման արուեցաւ վեղի ուղղուիլ դէպի Թիւնէյ որ Չանկըրըն վեց
ժամ հեռու կը գտնուի:

Արդէն իսկ ժամ մը եղած էր մեծ տեղը ես համարած մէկ

Վ

Կողմնակիցները ելու առջի գիշերական տեսած զինուորական Անիկոս
մեր առջև և կատարելու մարտի քառասուն հազար հազար

Թիւնէյէն կէս ժամ առջիւ էրնք, երբ յանկարծ, միեւնոյն անձ-
նաւորութիւնը դարձեալ մեզի դարձաւ: Ուղղակի ուղղակեցաւ իմ
կառքիս և ձիէն իջնելով բռնեց իր ձիւն սանձը, և ուզեց ասնիլ
կառքը ճամբէն դուրս այն խորունկ ձորին մէջ որ կը բացուէր բլու-
րին ստորոտը: Ինքն զբաղեցրի. սասիկան-զինուորն ալ նոյնը ջրաւ:
Կը կարծէինք թէ աւազակներու կողմէ յարձակում կը կրէինք և կը
պաշտպանէինք ինքզինքնիս, բայց աստիկանը միջամտելով իր սուրբ
քաշուիլ: Ողջունեց միեւնոյն աստիկան-անձանօթը մեծ յարգանքով:
Այս պահուն մեր ազգ և ելան առջերէն մինչև գլուխին զինեալ չորս
անձեր: Անձանօթը որ կը թուէր իրենց պէտք ըլլալ նշան մը ջրաւ:
Այս մարդիկը բռնեցին մեզ, միւս կողմապաշտ և զիս և ձեռքերնիս
կապեցին, յետոյ կառքէն իջեցաւ ինչ հինգ արագիւրները, Հրամա-
նեցին անոնց յանձնել իրենց քովի դրամները: Որովհետեւ ձեռքեր-
նին կապուած էր, սասիկանն ու ստորիկան - զինուորները խաւար-
կեցին անոնց դրամները, ամէն ինչ կողակեցին: Դրամ, դանակ
առարկաներ, սիկանիկ, թղթ-պանակ ևն: Սասիկանը քանի մը
բառ փսփոսաց հրամանատարին հրամայող անձնաւորութեան. ակամօքին
տաղտարկած էր անոր, կ'երեւի իրեն և ժանտարմային: Կնամը վար
դնել կողոտարուած դրամը: Անգամ մը որ այս գործողութիւնը վեր-
ջացաւ, սասիկանն ու ժանտարման իմ արհեստակցիս կառքը հլուս
և գացին: Ձեռքերս քակեցին և հրամայեցին որ դառնամ քաղաք:
Գալով տարագրութեան, չորս աւազակները, իրենց պետին առաջ-
նորդութեամբ հրամայեցին անոնց իրենց հետեւել:

Հեռուէն կը հետեւէի անոնց: Հեռաքրքութիւնը զիս կուտէր:
Ուր կ'առաջնորդէին էֆէնտիները: Զինեալ անձերը, իրենց պետին
խորհրդաւոր ընթացքը խիստ հասկած կը ներշնչէին ինձի: Թողուցի
կառքս ու հեռուէն հետեւեցայ անոնց, որոնք ձորէն անցնելով գա-
ցին միւս եզերքը: Հոն մտան պզտիկ անտառի մը մէջ և յառաջա-
նալով, անոնց պէտք ընաւ քանի մը բառեր զորս չլսեցի, որովհե-
տեւ բառական հեռու էի իրենցմէ: Հոն աւազակները խօսեցան է-
ֆէնտիներուն վրայ, մերկացուցին զանոնք իրենց զգեստներէն, և
բոլորովին մերկ վիճակի մէջ դրին: Ձեմ կրնար նկարագրել այն ան-
սարանը որուն ներկայ գտնուեցայ: Այս խեղճ զոհերը մէկիկ մէկիկ
կապուեցան ծառերուն: Ձիւն կ'ընար իրենք զիրենք պաշտպանել,
ձեռքերնին կապուած էր:

Յետոյ, մեծ ու պզտիկ աւազակները հանեցին իրենց դռնալն-
ները և սկսան հարուածներով ծակծակել, յամբարտար և զորուար կնի-
պով: Դասապարտեալներուն աղաղակները, և իրենց անկարող կա-
տաղութիւնը կը յուզէին սիրտս: Այս, ես ալ մարդ մը սպաննած
եմ, և այդ պատճառաւ 15 ասրուան աստանակիբ արխատութեան
դասապարտուած, բայց այս մարդասպաններուն պէս վառ մը չեմ
եղած: Իմ զոհս զիս նախատած էր. գայրօյթը կը կառկեցէր զիս,
տարճանեալս ուղղեցի, և գնդակով սպաննեցի հակառակորդս: Կը ջո-
ւիմ զինքը սպաննած ըլլալուս: Վերջապէս այս մարդը զիս նախա-
տած և սպաննացած էր, մինչդեռ խեղճ հինգ էֆէնտիները ոչինչ
ըբած էին այդ աւազակներու: Ընդ իմ պատճառով զանոնք և անոնք
հանդարտօրէն կտար կտար կ'ընէին զանոնք:

ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԱՆՑՈՐԴԻ ՏՊԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Տեղահանութեան եւ ջարդի արատներ)

(Պոլսէն դէպի Էնկիւրիս եւ Չանկըրը)

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ

և

ՏՈՔԹ. Ռ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ (Սեւակ)

ԳԵՐԵՉՄԱՆՆԵՐԸ

10 JUIL 1978

Հեղինակ

ԲՃԻՇԿ Ս. ԶԱՐԵԻԱՆ

ÉBRAIRIE HARATCH
TZÉRIKIAN TZ
Rue des Dominicaines
M A R S E I L L E
1924
Նիւ Ծոր

պաշտպանութեան զինուորներ, Չէթէներու հաւանական յարձակումի մը դէմ, ինչպէս Հասան կը յայտնէր:

Երբ ոստիկանները ոճիրին կանխորոշուած վայրը կը նշմարեն, Գալէճիլի գիւղին եւ Եարըմ Խան կոչուած գիշերուան ճամբորդներու կայանին միջև միացման բանուկ գիծէն տասը վայրկեան դէպի արեւմուտքի ուղղութեամբ յառաջանալէ վերջը կտուրը կը կասեցնեն:

Նախնական կողոպուտը հազիւ աւարտած, զարմանալի զուղադիպութիւնով մը հինգ զինեալ ոճրագործներ կը յարձակին կամուխին մոլորած այս խումբին վրայ: Քիւրտ Ալօ, Թէքէ Հասան, Իսմայիլ, այս վերջինը մասնաւոր հնարամիտ կողմակերպիչ կառապան Հասանի մօտէն ծանօթ եւ կառավարութեան եւ տեղւոյն Չէթէներուն միջև իբր բարուք յարաբերութեան պաշտօնեայ, եւ վերջապէս ուրիշ երեք հասարակ ոճրագործներ խումբը կ'ամբողջացնեն:

Իսմայիլի նշանին վրայ իբր թէ Հասանը կը մեկուսացնեն ձեռնակապերով, իսկ զինեալ ոստիկանները իբր շնորհակ աշակերտներ իրենց կոչումին, առանց նուազագոյն ընդդիմութեան զէնքերու հանդիսաւոր յանձնումէն վերջը՝ անբնական եւ անյաշող թատերական ներկայացման մը շարժ հանդարտ կը ձեռնակապուին:

Տասնըմէկ մարդասպաններ հինգ անմեղ ու անզէն ճամբորդներու դէմ, ի՞նչ մեծ անվստահութիւն իրենց ոճրագործի հեղինակութեան:

Բռնի մերկացնելու վորձի մը դէմ Սեւակ կ'ըմբոստանայ իսկ Վարուժան, ստոյիկեան իմաստունի

Կ'ըմբոստանայ իսկ Վարուժան, ստոյիկեան իմաստունի

մը պէս համակերպող ողիով մը կը հնայանդի :

Հինդն ալ հաւասար խողխողումներու կ'ենթարկուին, կ'անարգուին եւ ի վերջոյ մարդկային բնութեամբ կարողութենէն շատ վեր, անուր վայրադութիւններով կ'սպաննուին :

«Բժիշկին ընկերը, Վարուժանին կ'ակնարկէր, շատ դժուար հողին աւանդեց, շատ տրտնջաց, շատ խոսեցաւ բայց չի հասկցայ թէ ի՞նչ կ'ըսէր՝ աւերացուց Հասան : Ախ այդ վերջին խօսքերը, ի՞նչպէս չի յուզուէի : Ակամայ արցունքի կաթիլներ կույ տուի սպաղարիւնութիւն կեղծելու համար :

Այդ վերջին խօսքերը ի՞նչ կրնային ըլլալ եթէ ոչ իր աստուածացած էութենէն բղխող յուսահատ համակերպութեան եւ կարօտի նուիրական աղօթքը, սուղուած դէպի այն շնչող սերմը զոր ան մեղի ժառանգ ձգեց իր գերագոյն գործին հետ՝ կենդանի յուշարձանը իր արգասաւորութեանը եւ լուսատու խորհրդանիշը ազատագրութեան ճանապարհին :

Ի՞նչպէս շարիւնէր օրրաս ու շարտասուէի : Երեւակայութեանս առջիւ անոնց անշունչ եւ վիրաւոր դիակները կը լողային նետուած ջրասփռսին մէջ ինչպէս սկանառես դաղանը կը նկարագրէր :

Հասանի աչքերուն մէջ ի դուր կը փնտռէի կոկոնի պատկերին արիւնոտ ցուրը : Աւաղ անոնց անսովոր երակաւորումը եւ հողիին սառնութիւնը, որ անշուշտ իր ներքին գոհունակութեան արդիւնքն էր, մթադնած էին աչքերուն սովորական վայրը : Չարհուրելի քառսներու առջեւ կը գտնէի ինքզինքս : Մին գերեզմանն էր զոր անսնդ ատաքինաղօր լիութեամբ մը լեցուցին, դրչի եւ գիտութեան կորստութեան

Dr. Pars Tuđlacı

**ERMENİ EDEBİYATINDAN
SEÇKİLER**

cem yayınevi

DOSTLUK YOLU

*Bir Halkın dil ve edebiyatını
bilmek, o halkı yakından
tanımının ve ona yakın
olmanın en etkin yoludur.
Dünya halkları arasında
dostluk duygularının
pekişmesi için de yöneticilerin
olumlu ve yapıcı icraatı
zorunludur.*

Pars TUĞLACI

©Pars Tuğlacı

Dizgi : CEM Yayınevi (Ayfer Gökcan)

Baskı : Başaran Matbaası
İstanbul, 1992

RUPEN SEVAG

–Çilingiryan–

(Silivri 15 Şubat 1885-26 Ağustos 1915)

Şair, yazar ve hekim Rupen Sevag, ilköğrenimini Silivri'deki Azkanazyan Okulu'nda, ortaöğrenimini Bahçecik'teki Amerikan okulunda (1901'e kadar), ve İstanbul'daki Berberyian Okulu'nda yaptı (1905). Lozan Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi (1911). Lozan'daki hastahanelerden birinde çalıştı (1911-1914). 1915'te İstanbul'a döndü ve aynı yıl çıkan Tehcir Kanunu'nun uygulanışı sırasında sürüldüğü taşra yollarında hayatını kaybeden Ermeni aydınlarından biri oldu.

Sevag'ın ilk şiiri «Ayrılık Sözleri» MASİS dergisinde yayınlandı (1905). birçok eseri, zamanın çok okunan Ermenice MASİS, PÜZANTİON, VOS-DAN, AREVELYAN MAMUL, LUYS, SURHANTAG, KEĞUNİ, PAZ-MAVEB, ARAKADZ, VERADZINUNT, AMENUYN DARETSUYTSI, AMENUN DAREKİRKI vb. dergilerinde dağınık bir biçimde kaldı. Sevag'ın yaratıcılığı, Ermeni Neoromantizmi diye nitelendirilen edebî yöne ilişkin olmakla birlikte, dünya görüşü, sanat anlayışı ve tarzı ile XX. yüzyılbaşındaki Batı Ermeni Edebiyat hareketinde kendine özgü bir yeri vardır. Onun eserlerinde daha çok sevgi, doğa, sosyal hayat, millî-yurtseverlik temaları işlenmiş olup, «Paranın Duası» (1907), «Kızıl Bayrak» (1909) şiirlerinde ve «Bu Bıçak» (1909), «Trubadurlar» (1910), «Sokak Süpüren» (1911), «İnsan Sevgisi» (1909) şiirlerinde, sosyal adaletsizlikler, şikâyet ve feveran (isyan) düşüncesi, büyük sanat gücüyle anlatılmıştır. Bunlar Batı Ermeni şiirinde, bu temayla üretilmiş en iyi ve özgün eserlerdendir. Sevag, temel demokratizmden yola çıkarak, burjuva toplumunun yaralarını açıkça ortaya çıkarmış, çalışan insanın (işçinin) toplumsal dramını ve feveranını (isyanını) dile getirmiş ve bu arada yoksun insanlığın serbest ve âdil dünya için iyi düşünüyü okşamıştır.

DELİRİYORUM

Beni dinlerken:
Diyenler olur.
Ve ben derim ki:
«Evet deliyim,
Neden olmayım?»

Delirdiğinden değil midir ki
İnsan ya sever, ya da nefret eder,
Odun cızırdar, delirdiğinden?
Delirmeyince olamaz zafer,
Ana doğuramaz, delirmeyince.
Ve nar tanesi öz kubuğunu
Yarıp açamaz, delirmeyince.
Su da kaynamaz delirmeyince.
Ağaçlar hepten gökler boyunca serpiliyorsa
delirmektendir
Dünyamız, elbet, ara vermeden hep dönüyorsa.

Tohum, derinde, delirmeyince,
Ürün veremez,
Pençe, yerinde, delirmeyince,
Ele benzemez.

Ve kelimeler de olamaz türkü,
delirmeyince.

Ah! ne olurdu, deli olaydım ben hep böylece...

Rupen Sevag

Երասմայր Անճախ

ՆՈՐԻՑ ՔԵՁ ՀԵՏ
ՄԱՐԴԸ ԱՓԻ ՄԷՁ
ԵՂԻՑԻ ԼՈՅՍ
ՄԱՄՈՒԼԻ ԷՋԵՐՈՎ

(Հ Ա Տ Ը Ն Տ Ի Ր)

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
1980

Հրատարակչություն
ՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ԵՂԱՅՐՆԵՐՈՒ
ՇԻՐԱԿ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱՏԱՆ

ՊԵՂՐԱԼՔ

ԳԺՒՈՒՄ ԵՄ

Եւ ինձ լսելով՝
Կարող եմ ասել,
«Գժուե՞լ է, ի՞նչ է»:
Իսկ ես էլ կ'ասեմ.
«Այո՛, գժուե՛լ եմ,
Ինչո՞ւ չգժուել»:

Իսկ գժուելով չե՞ն սիրում ու ասում:
Իսկ գժուելուց չե՞ փայտը փախաւում:
Առանց գժուելու՝ չկա՛յ շահած մարտ:
Առանց գժուելու՝ չե՞ն ծնի նոր մարդ:
Մինչեւ չգժուի՝ ջուրը չի՛ եռայ,
Կե՛ղեւ չի պատռի հատիկը նռան:
Ծառե՞րն են փթթում՝
Գժուա՛ծ են անշուշտ:
Երկի՞րն է պտտում՝
Գժուա՛ծ է անշուշտ...

Սերմերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Բե՛րք չեն դառնալու:
Թաթերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Ձե՛ռք չեն դառնալու:

Բառերն էլ մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Ե՛րգ չեն դառնալու...

Ա՛խ, ուր էր թէ ես միշտ գի՛ծ լինէի...

«Արարատ», 1, 2, 3 ապրիլ 1994
ՌՌԻԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈԹՈՒԹԵՆԷՆ
ՄՆԱՄ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ
ԱՐԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

Պոլսոյ հայկական եւ թրքական շրջանակներուն մէջ շատ ծանօթ անձնաւորութիւն մ'եղող բանասէր, պատմագետ, փրօֆ. Բարսեղ Թուղլանեան Պոլսոյ պատմական հայկական կեանքի եւ անձերու վերաբերեալ, թրքերէն եւ անգլերէն լեզուներով, շատ արժեքաւոր գիրքեր հրատարակած էր:

Վերջերս, Բարսեղ Թուղլանեան լոյս ընծայեց, կրկին Պոլսոյ մէջ, եւ թրքերէն լեզուով՝ «Հայ գրականութեան հատընտիրներ», (Ermeni edebita tından seçti kiler) անունով, իր տեսակին մէջ եզակի եւ շատ հետաքրքրական anthologie մը: Այս ծաւալուն գիրքին մէջ, հայ գիրի եւ գրականութեան պատմութիւնը կը տրուի, եւ յատկապէս՝ պատմական հնագոյն շրջաններէն մինչեւ մեր օրերու հայ գրողներու կեանքը, գաղափարականը, գործերը եւ իրենց ստեղծագործութիւններէն նմոյշներ՝ շատ յաջող թարգմանութեամբ:

Գիրքին մէջ ներկայացուող հայ բանաստեղծներէն մէկն է Ռուբէն Սեւակը: Մէկ էջի վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակի կեանքը, գործերը եւ մանաւանդ՝ գաղափարականը, շատ ճշգրիտ մեկնաբանութեամբ: Իսկ ասոր հետևող էջին վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակէ (որպէս թէ) բանաստեղծութիւն մը. բնական է՝ թրքերէնի թարգմանուած, իսկ բանաստեղծութեան անունը՝ «deliriyorum» - «Պիտի խենթանամ»:

Ընդամենը մէկ էջնոց քերթուած մըն է ան, որուն վերջաւորութեան կայ բանաստեղծին անունը՝ «Ռուբէն Սեւակ»:

Ուշադրութեամբ կարդացիցք բանաստեղծութիւնը եւ նկատեցիցք, որ Ռուբէն Սեւակի այս բանաստեղծութիւնը մեզի ծանօթ էր: Թերեւս կը սխալիցք կամ չենք յիշեր ըսելով՝ Ռուբէն Սեւակի

բոլոր գիրքերը պրպտեցինք: Արդի՞ւնքը՝ այս բանաստեղծութիւնը անոնցմէ ոչ մէկուն մէջ չի գտանք:

Այն ատեն Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռաձայնելով խնդիրը պարզեցինք իրեն ըսելով, որ Ռուբէն Սեւակի այս քերթուածը մեզի ծանօթ չէր. արդեօք ուրկէ՞ գտած էր ինք այս կտորը, եւ խնդրեցինք լուսաբանութիւն:

Բարսեղ Թուղլանեան մեզի այսպէս բացատրեց. «Հայրս,- ըսավ ան,- Թորոս Ազատեանին շատ մօտիկ բարեկամն էր: Անկէ շատ մը ձեռագիրներ առած էր, թերեւս անոնցմէ մէկն է», եւ ւաւելցուց. «Ինծի շարք մը ետք հեռաձայնեցէք. ես, մինչ այդ, կը պրպտեմ եւ ձեզի կը պատասխանեմ»:

Բարսեղ Թուղլանեանի այս խօսքը, մեր առջեւ մեծ յոյսի մը նամբան բացաւ: Թորոս Ազատեանը ատենին. Պոլսոյ մէջ, նահատակ Ռուբէն Սեւակի ձեռագիրները հաւաքած էր: Եւ բարեբախտաբար, Թ. Ազատեան կտակ էր ըրած, որ իր մահէն ետք այս ձեռագիրները Հայաստան դրկուին, եւ իր մեծահոգի տիկինը, իր ամուսնոյն ցանկութիւնը կատարելու ջանքով, այդ բոլոր ձեռագիրները Հայաստան դրկած էր: Նշենք այստեղ, որ անոնց շնորհիւ է որ 1985ին, Հայաստանի մէջ, Ալեքսանդր Թոփչեան Ռուբէն Սեւակի ամբողջական գործերը կրցաւ հրատարակել:

Հարց մը, երկար ատեն, յուզեց մեզ ու չարչրկեց միտքը - արդեօք Թորոս Ազատեան, այս անտիպ ձեռագիրներէն մաս մը, Բարսեղ Թուղլանեանի հօրը տուած կրնար ըլլալ: Այս հարցումին տրուած դրական պատասխան մը իրաւունք պիտի տար մեզի յուսալու, որ Ռուբէն Սեւակէ ուրիշ եւ նոր գրութիւններ ալ կրնային գտնուիլ իր մօտ:

ԱՐԱՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Անձկալից շարք մը անցուցինք: Այդ միջոցին, Ռուբէն Սեւակէ նոր անտիպներ գտնելու յոյսը ւաւելի հրահրուեցաւ մեր մէջ:

Զե՞ որ քանի մը տարի առաջ, հրաշալի դիպուածով մը, տեղեկացած էինք թէ, Գանատա՝ Թորոնթօ քաղաքը բնակող Պետրոս Զոպեանի ընտանիքին մօտ Ռուբէն Սեւակէն երկու անտիպ ձեռագիր տետրակներ կը գտնուէին. եւ պատահած էր հրաշքի համագօր եղելութիւն մը - Ռուբէն Սեւակի երկու ձեռագիր անտիպ տետրակները Գօթ Տ'Ազիւրի «Ռուբէն Սեւակի յիշատակի տուն»ի մէջ ամ-

փոփոխեցան: Ասոր շնորհիւ է որ, կրկին Ալեքսանդր Թոփչեանի ջանքերով, 1992ին Երեւանի մէջ, այս նոր անտիպներու գիրքը հրատարակուեցաւ:

Երբ շաբաթ մը ետք, կրկին Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռաձայնեցինք, անոր տուած պատասխանը մեր այս յոյսի երազը փնացուց:

Բարսեղ Թուղլանեան ըսաւ մեզի. «Գրութիւնները տպագրելէ ետք, բոլորն ալ Հայաստան՝ թանգարան դրկեցի. այդ պատճառաւ բան մը չկրցայ գտնել իմ մօտ»:

Հարցը մնաց առեղծուած մեզի համար: Մեր միտքը չարչրկողը սակայն, միշտ նայն հարցումն էր թէ՛ Ռուբէն Սեւակի այս «Պիտի խենթանամ» բանաստեղծութեան աղբիւրը ի՞նչ էր. ուրկէ՞ եկած էր ան:

Առեծուածը լուծուեցաւ ասկէ շաբաթ մը առաջ, Ա. Թոփչեանի շնորհիւ:

Առջի շաբաթ ժընել, հայրենի մտաւորականին հետ ժամադրուած էինք: Ինք Հայաստանէն եկած էր հոն, գուիցերիացիներու հրաւերով:

Տեսակցութեան ընթացքին յարգելի գրականագետին ցոյց տուինք Բարսեղ Թուղլանեանի գիրքը եւ յատկապէս՝ Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ մասը:

Նախ՝ Ռուբէն Սեւակի կեանքին, գործերուն եւ գաղափարականին մասին գրածը թրքերէնէ հայերէնի թարգմանեցինք. յետոյ ալ «Պիտի խենթանամ» անունը կրող բանաստեղծութիւնը բառացիօրէն սկսանք թարգմանել:

Բանաստեղծութեան ընթերցումը դեռ իր աւարտին չէր հասած, երբ Ա. Թոփչեան միջամտեց. «Նայեցէք,- ըսաւ,- հիմա այսպիսի նախադասութիւն մը պիտի գայ»: Եւ արտասանեց՝ «Եւ բառերն ալ առանց խենթանալու երգ չեն ըլլար»: Եվ, իրապէս ալ, այդպէս էր հետեւող նախադասութիւնը:

«Սիրելի Զիլինկիրեան,- ըսաւ Ա. Թոփչեան.- այս բանաստեղծութիւնը Ռուբէն Սեւակինը չէ, այլ՝ Պարոյր Սեւակինն է: 1963ին Երեւան հրատարակուած Պարոյր Սեւակի «Մարդը ափի մէջ» գիրքէն վերցուած բանաստեղծութիւն մըն է»:

Իրապէս ալ այդպէս էր: Պարոյր Սեւակին 1963ին Երեւան հրատարակուած «Մարդը ափի մէջ» գիրքին 105րդ էջի վրայ գտնուող «Գժուում եմ», այսինքն՝ «Պիտի խենթանամ» քերթուածն էր այդ:

ԱՐԱՐ ԵՐՐՈՐԴ

Լա՞նք թե խնդանք:

Ո՛չ լանք, ո՛չ ալ խնդանք:

Տարիներ շարու հսկայական ընդունակ Ռուբեն Սեւակի գրչանունին, ոչ - բուն Սեւակի կողմէ գործածուելուն դեմ, բացատրեցինք ասոր անպատեհութիւնները եւ անկէ գալիք վնասները: Եւ այս վերջինը՝ Բարսեղ Թուղլանեանի Anthologie-ին մէջ կատարուած մեծ սխալը, մեր տեսակետը ապացուցանող մեծագոյն փաստն է:

Բայց Բարսեղ Թուղլանեան յանցաւոր չէ գործուած այս սխալին համար: Բարսեղ Թուղլանեան ինկած է այն ծուղակին մէջ գոր լարած է նուիրականութիւն մը մրոտելով՝ Պարոյր Ղազարեանին Սեւակ անունը տուած Ռուբեն Զարեանը, Սեւակ գրչանունի ըստեղծիչ ու բացարձակ սեփականատէրը եղող նահատակ բանաստեղծ Ռուբեն Սեւակին գրչանունը իւրացուցած, գայն գործածող Պարոյր Ղազարեանը դարձնելով (կամայ-ակամայ) մեղսակից:

Մեր այս մեղադրականէն վրդովողներ եղան անցեալին: Այսօր ալ կրնան դժգոհներ գտնուիլ: Անարդարօրէն սրդողածներուն հետեւեալը կ'ուզենք ըսել.

Անիրաւաբար Սեւակ գրչանունը իւրացուցած, երկրորդ եւ ոչ հարազատ Սեւակին գրական արժանիքին մասին բան մը չունինք ըսելիք: Արժանիք ու տաղանդ խնդրոյ առարկայ չեն այստեղ: Գրական շնորհի հարցը մեզ չի շահագրգռեր այս պարագային: Մեր նիւթը, մեր խնդիրը Ռուբեն Սեւակի ստեղծած գրչանունին ուրիշի մը կողմէ առանց իրաւունք ունենալու սեփականացուիլն է:

Ոչ միամիտ պէտք է ձեւանալ եւ ոչ ալ, սխալ ելակետէ մեկնելով, արժանապատուութեան հարց ստեղծել անտեղի կերպով: Իբր թէ արժեք մը ստուերոտելու միտո՞ւմ կայ մեր մօտ: Ամենեւին: Բայց կարելի՞ է հերքել, որ Սեւակ գրչանունը 1907ին, առաջին անգամ, Ռուբեն Սեւակը ստեղծած է գործածած է:

Մինչեւ 1907 թ. Սեւակ անունը ո՛չ իբրեւ հասարակ անուն, ո՛չ ալ որպէս յատուկ անուն հայ ժողովուրդէն ներս չէ գործածուած:

Պարոյր Ղազարեանի կողմէ Ռուբեն Սեւակի պատկանող գրչանունին գործածուած ըլլալը, առանց հետեւանքները հաշուելու, անպատասխանատու ընթացք մըն է, որ չ'արդարանար:

Ռուբեն Սեւակ «Բարիին, գեղեցիկին եւ հշմարիտին» հաւատացող սերունդին ներկայացուցիչն էր: Այս հաւատքով ապրեցաւ ան:

Այս հաւատքին պատճառաւ նահատակուեցաւ: Իրաւ գրողը, բանաստեղծը իր կեցուածքովն ու իր ըմբռնումովը, իր գործնական կեանքովը, անհատին տիպարովը օրինակ պէտք է ըլլայ ժողովուրդին:

Իրաւ բանաստեղծը, գրողը ժողովուրդին հայելին է: Ժողովուրդն ալ բանաստեղծին հայելին է ու պարտի ըլլալ, անոր ջամբած դաստիարակութեան, գաղափարականին արտայայտիչը: Ռուբէն Սեւակին ըսածին պէս՝ գրողը, բանաստեղծը իսկական ուղեղն է, առաջնորդն է ժողովուրդին:

ՌՈՒՐԷՆ ՍԵՒԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈԹՈՒԹԵՆԷՆ
ՄՆԱՄ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԱՐ ԶՈՐՐՈՐԴ

Անհարազատ մտաւորական-առաջնորդներ ի՞նչ տեսակ ժողովուրդ մը պատրաստեցին: Անոնք եւ նմանները իրենց անպատասխանատու կենցաղով եւ արեւելումներով չէին կրնար տալ բարիին, գեղեցիկին եւ ճշմարիտին հաւատքը ժողովուրդին:

Այդպիսիներուն ստեղծած ժողովուրդը բարին չարէն, իրականը սուտէն, արդարը անիրաւէն զանազանելու կարողութիւնը չունեցաւ:

Այս մասին շատ պատշաճ օրինակ մը տանք. յիշենք Խաչատուր Աբովեանի հրաշալի պատգամը: «Երբ ոռուս մը տեսնէք, խաչակնքեցէք»: Կամ՝ «Օրհնուի այն պահը երբ ոռուսին ոտքը հայկական հողին դպաւ»:

Մօտիկ անցեալի հայրենի մտաւորականութիւնը հայ ժողովուրդին չի հասկցուցին այս պատգամին կարեւորութիւնը: Մատի վրայ համրուող, իրենց կոչումին գիտակից մտաւորականները յարգելի են:

Հայ ժողովուրդը չի հասկցաւ որ Հայաստանի աշխարհագրական ու քաղաքական ներկայ պայմաններու մէջ, երէկ, այսօր եւ վաղը, մեր միակ նեցուկը եւ փրկարարը ոռուս ժողովուրդը կրնայ ըլլալ: Ընդհակառակը, Արեւմտեան պետութիւններու հաշուոյն գործողներու աշխատանքով հայ ժողովուրդին մէջ ստեղծուեցաւ ոռուսերուն

դեմ թշնամութիւն՝ «ոուսը մեզ կը հարստահարէ, մեր ունեցածը կ'առնէ...»:

Տեղին չէ՞ ըսելը. «Նդրայր, քու «քարերու երկիր»դ ինչ ունէր որ ոուսերը գայն պիտի գողնային: Որքան ալ շինարար ու տաղանդաւոր եղած ըլլաս դուն»:

Քիչ մը հաշուել գիտցողը տեղեակ է որ, «քարերու երկիր» Հայաստանը իր այդ կացութեան մէջ, իր բնակչութեան միայն մէկ փոքր տոկոսը կրնար կշտացնել:

1920էն ի վեր, եւ մինչեւ այսօր ով տուաւ եւ կու տայ այդ մնացեալը: Ամերիկացի՞ն, անգլիացի՞ն, ֆրանսացի՞ն: Ի՞նչ խարկանք: Ասոնք թուրքին զինակիցները չե՞ն:

Ռուս ժողովուրդը մինչեւ իսկ իր հացէն կտրեց ու հայերուն տուաւ. չմոռնանք այս մէկն ալ: Ինքն ալ իր հաշիւներն ունէր: Գուցէ: Բայց, այսպէս ըլլալով հանդերձ, մեր ըսածը իրականութիւն ըլլալէ չի դադրիր: Անոնք որ տարիներով Հայաստանի մէջ անպարկեշտ միջոցներով հարստութիւն դիզեցին, ամէնէն շատ ոուսերուն դեմ լեզու երկարողները եղան: Չարաշահութեամբ հարստութիւն դիզածներ լեցուցին Քալիֆորնիոյ քաղաքները եւ իրենց պատճառաւ Քալիֆորնիոյ սիւրբմարշէներուն դռներուն վրայ ինչե՛ր գրուեցան «... եւ հայեր հոս չեն կրնար մտնել»: Այս ըսել չէ անշուշտ, որ ամէն արտագաղթող այսպանելի է:

Հայ ժողովուրդէն շատեր հաւատացին Միւնիխէն հայկական պետութեան վրայ թոյն ժայթքեցնող այսպէս կոչուած «Ազատութեան ուստիօ»ներու ծառայութեան լծուածներու քարոզչութեան:

Եվ Միւնիխի ուստիօն նորեկ վարորդ Պարոյր Ղազարեանի արկածով մահը վերածեց ոուսերուն կողմէ սարքուած դաւի, երբ բոլոր խղճամիտ հայերը գիտէին անոր ցաւալի արկածի մը հետեւանք ըլլալը:

Հայ ժողովուրդէն զանգուածներ հաւատացին Միւնիխի վարձկաններուն ոուսատեաց վերագրումին, որովհետեւ ժողովուրդը իր ուղեղին մէջ չունէր նշմարիտը՝ սնուէն, գողը՝ պարկեշտէն, բարեկամը՝ թշնամիէն զանազանելու կարողութիւնը:

* * *

Յիշենք Ռուրէն Սեւակի նահատակուելէ առաջ ընկերներուն տուած պատգամը,

Թրքանալը նուստանալ է:
Մենք պիտի պահենք մեր հայութիւնը:
Մենք օրինակ պիտի ըլլանք հայ ժողովուրդին:
Մենք պիտի մեռնինք որ Հայ ժողովուրդը ապրի:

Իցի՛ւ, թէ Պարոյր Ղազարեան ունենար քաջութիւնը, մերժելու Ռուբէն Զարեանի իրեն տուած, նահատակի մը գրչանունը եղող «Սեւակ» անունը: Այս մէկը կրնար ըլլալ մեծագոյն ազդակը հայ ժողովուրդին համար, արդարը եւ անիրաւը, բարին ու չարը, բարեկամը եւ թշնամին նանչնալու նամբուն մէջ, եւ մեր ժողովուրդը կրնար այսօրուան կացութեան չմատնուիլ:

* * *

Եւ հիմա՛ նոր լուր մը: Կը լսենք որ Հայաստանի պետութիւնը, յառաջիկայ օրերուն, նոր օրէնք մը պիտի ընդունի: Այս օրէնքով Հայաստանի մէջ, իւրաքանչիւր գրչանուն իր տիրոջ սեփականութիւնը պիտի ըլլայ: Գրողը բացարձակ տէրը պիտի ըլլայ իր գրչանունին: Եւ ոչ մէկը պիտի չկարենայ գործածել գրողի մը գրչանունը՝ անիրաւաբար:

Այսինքն նոր Պարոյր Ղազարեան մը պիտի չկրնայ գործածել, նոր Ռուբէն Սեւակի մը պատկանող գրչանունը:

Աւա՛ղ, որ նոր օրէնքը յետադարձ ազդեցութիւն չի կրնար ունենալ:

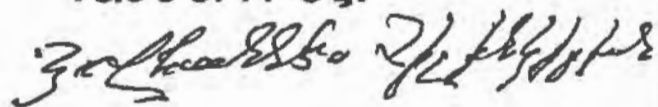
* * *

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ 26 օգոստոս, 1915ին, թուրք մարդասպաններու կողմէ, որովհետեւ ան մերժեց անուն փոխելով թրքանալու անոնց առաջարկը: Բայց հայեր, պիտի շարունակեն ամէն օր նահատակել Ռուբէն Սեւակը, փոխելով անոր անունը կամ ստեղծելով անուններու եւ քերթուածներու շփոթ. նորագոյն եւ ամենէն շառաչուն օրինակը Բ. Թուղլանեանի գիրքն է:

14 Մարտ 1994

ԳԱՅՆ ՍԻՒՐ ՄԷՐ

«Արարատ», 20, 21 ապրիլ 1994

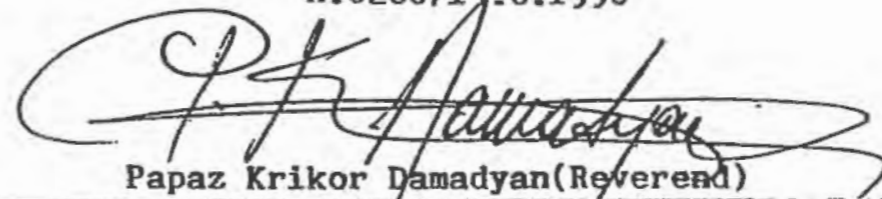

Adı - Soyadı - Name _____ **Levon ÇILINGIRYAN.**
Babası - Father _____ **Rupen Hovhannes ÇILINGIRYAN.**
Anası - Mother _____ **Janni Frans APEL.**
Doğum trh. yeri _____ **İstanbul: 19.6.1913.**
Birthdate - Place _____
Vaftiz tarihi _____ **19.6.1915.**
Date of Baptism _____
Vaftiz yeri _____ **Surp Lusavoriç Ermeni Kilisesi, Pangaltı, İstanbul.**
Place of Baptism _____
Vaftizci - Baptist _____ **Papaz Sahak Papazyan (Rev.)**
Sağdıç - Sponsor _____ **Rev. Gomidas Kevorkyan.**
Patrikhane Kayıt No _____
Patriarchate Registration No _____ **H.6286**
Kilise Kayıt No _____
Church Registration No _____ **263/197**

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi örf ve adetlerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.*

*This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

H.6286/14.8.1990

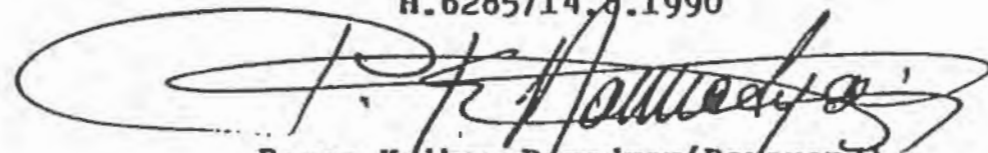

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)

Adı - Soyadı - Name _____ **Samiram ÇILINGIRYAN**
Babası - Father _____ **Rupen Hovhannes ÇILINGIRYAN**
Anası - Mother _____ **Janni Fırans**
Doğum trh. yeri _____ **27.6.1914 Istanbul**
Birthdate - Place
Vaftiz tarihi _____ **19.6.1915**
Date of Baptism
Vaftiz yeri _____ **Surp Lusavoric Ermeni Kilisesi, Pangalti, Istanbul.**
Place of Baptism
Vaftizci - Baptist _____ **Papaz Sahak Papazyan (Rev.)**
Sağdıç - Sponsor _____ **Osgan MARDIKYAN**
Patrikhane Kayıt No
Patriarchate Registration No _____ **H.6285**
Kilise Kayıt No
Church Registration No _____ **263/196**

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi örf ve adetlerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.*

*This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

H.6285/14.8.1990

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)

Divan Başkanı

Chancellor

ՅՈՎՆԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՍՈՒՏԵՐԷ ԵՒ ՄԽԱՂՆԵՐԷ ԱԶԱՏՈՒԱԾ
ՌՈՒԲԷՆ ՄԵՒԱԿԻ
ՆԵՐՈՍԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ
ԵՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆԻ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐԵՒԱՆ - 2012

**ԿԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԵՆՔ՝ ՌՈՒՔԷՆ ՍԵՒԱԿԻ ԿՆՈՋ՝ ԺԱՆՆԻ ՍԵ-
ԻԱԿԻՆ 27 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1915-ԻՆ ԼՈՋԱՆԷՆ ՊՈԼԻՄ ԳԵՐՄԱ-
ՆԱԿԱՆ ԴԵՍՊԱՆԱՏԱՆ ՈՒՂԱՐԿԱԾ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ, ՈՐՈՒՆ
ՄԷՋ, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐՐ ՊԱՏԱՍԻԱՆԱ-
ՏՈՒ՝ ԳԵՐՄԱՆԱՑԻՆԵՐԸ ԿՊԱՄՐԱՍՏԱՆԷ**

1985-թ. ներքին ի վեր մեր գրութիւններուն հետեւողները նկատած են թերեւս, որ 1915-ի Հայկական ցեղասպանութեան մէջ իբր պատասխատու ամբաստանած ենք թուրքերուն չափ և նոյնիսկ թուրքերէն ալ աւելի՝ գերմանացիները

1985-ին հրատարակուած մեր «Ռուբէն Սեւակ և փրցուելիք ուղեղներ» գիրքին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով հրատարակեցինք մեծ հայասեր կարծուած Johannes Lepsius-ի գերմանական վաւերաթուղթերու գիրքէն հատուածներ, որոնց մէջ Johannes Lepsius, Ռուբէն Սեւակին կնոջ Ժաննի Սեւակին և անոր մօր՝ Մարի Արեւիկին Հայկական ցեղասպանութեան իբր պատասխանատու գերմանացիները ամբաստանող մասերը չէին հրատարակուած:

1919-թ.ին, Պերլինի մէջ լոյս տեսած Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքը շատ մը հայ մտաւորականներու ծանօթ էր: Բայց ոչ մէկ հայ գրող, 1919-էն մինչեւ 1985-թ.ը Լեփսիուս-ի գիրքին մէջ գտնուող Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ վաւերաթուղթերու մասին արտայայտուած էր:

Հակառակ որ Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքին մէջ, Ռուբէն Սեւակ 1915-ի Եղեռնի նահատակ միակ բանաստեղծն էր, որուն նահատակութեան մասին [անկատար ըլլալով հանդերձ] շատ կարեւոր վաւերագրեր կային:

Աւելին՝ Լեփսիուս-ի վաւերագրերու այս գիրքը՝ ֆրանսերէնի ալ թարգմանուած էր: Եւ մենք, ապշութեամբ նկատեցինք, որ այս

թարգմանութեան մէջ, Ռուբէն Սեւակի մասին վաւերագրերը չէին հրատարակուած:

Այստեղ կրկին պիտի ըսենք՝ թէ Ռուբէն Սեւակ, մանաւանդ դաշնակցականներուն կողմէ գիտակցաբար անտեսուեցաւ, և նպատակաւոր, մոռացութեան ենթարկուեցաւ, և Ռուբէն Սեւակի դիւցազնական և զարհուրելի կեանքի պատմութիւնը, քողարկուեցաւ:

* * *

Այստեղ կը հրապարակենք բացառիկ փաստաթուղթ մը:

Այս փաստաթուղթին մէջ Ռուբէն Սեւակին կինը՝ Ժաննի Սեւակ, որ ձեռագրով կ'ամբաստանէ գերմանացիները, իբր պատասխանատու Հայկական ցեղասպանութեան:

Այս գրութիւնը, Ժաննի Սեւակին Լոզանէն 27 Հոկտեմբեր 1915-ին, Պոլիս՝ Գերմանական դեսպանատուն ուղարկած մէկ նամակն է:

Ժաննի Սեւակ, Պոլսոյ մէջ, Գերմանական դեսպանատունէն իր ամուսինին նահատակութեան լուրին տեղեկանալէ յետոյ, 16 Սեպտեմբեր 1915-ին, Պոլսէն կը մեկնի իր երկու զաւակներուն և մօրը հետ, դէպի Ջուիցերիա:

Եւ Ժաննի Սեւակ, Լոզան հասնելէ միջոց մը ետք, ամուսինին ցաւը սրտին մէջ ըլլալով, այս անգամ նամակով մը կը դիմէ Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատունը, որ գերմանացիները գոնէ ազատեն մնացեալ հայերը, թրքական բարբարոսութենէն:

Ժաննի Սեւակին այս նամակը՝ վեհանձնութեան և բարեսրտութեան բացառիկ մէկ արտայայտութիւնն է:

Ժաննի Սեւակին ձեռագիր նամակին պատճենը [ուղղուած Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատուն] մեզի նուիրեց փրօֆ. Վահագն Տատրեանը 5-10-1992-ին: Չայն, իր պրպտումներուն շնորհիւ, գտած էր այն ատենուան Գերմանիոյ մայրաքաղաքը եղող Բոնոն-ի պետական արխիւներուն մէջ:

Այստեղ, կրկին մեր խոր երախտագիտութիւնը կը յայտնենք փրօֆ. Վահագն Տատրեանին:

Կը հրապարակենք նախ այս գերմաներէն նամակին հայերէն
թարգմանութիւնը

Կայսերական Գերմանիոյ Դեսպանութիւն Ի Կոստանդնուպոլիս

Թոյլ տուէք համակ նուիրումով ներկայացնել հետեւեալ խնդրանքը

Թրքական պաշտօնէութեան մօտ ամենազդու կերպով նորէն միջամտե-
լով, ի սէր Աստուծոյ, ապացուցէք այս սարսափելի գրպարտութիւնները:
Վնական հրամանով մը ազատեցէք, ինչ որ կարելի է փրկել: Անմեղ կանանց,
երեխաներու, հիւանդներու եւ ծերերու արիւնը, որ մինչեւ երկինք կը պողայ,
Գերմանիոյ վրայ նգովք, Գերմանիոյ վրայ անէծք կրնայ բերել, եթէ չ'ընէ այն
ամէնը, ինչ որ կը գտնուի իր երկաթեայ ուժերուն ներքոյ:

Ամենախորին յարգանքով,
Կը ստորագրեմ բոլորանուէր՝

Լոզան, 27 Հոկտեմբեր 1915

Հելեն Չիլիկիթեան, ծնեալ Ապելլ

Լոզանի մէջ, Ժաննի Սեւակին հոգեկան չարչարանքը՝ կրկնակի
էր: Ան կը տառապէր, Ռուրէն Սեւակի նահատակութեամբ: Եւ ան
կ'ողբար իր ամուսինին կորուստը:

Բայց, նոյն ատեն, իր սրտին մէջ ունէր այն զարհուրելի
մղձաւանջը, որ Ռուրէն Սեւակի նահատակութեան և հայ ազգին
ցեղասպանութեան ենթարկուելուն պատասխանատուները՝ գերմա-
նացիներն էին, այսինքն՝ իր ցեղակիցները, իր արիւնը կրող իր
եղբայր ազգակիցները:

Եւ Ժաննի Սեւակ չէր ուզեր հաւատալ այս սարսափելի
իրականութեան:

Թեեւ, Պոլսոյ մէջ, իր ապրած վերջին տառապալից օրերուն,
Պոլսոյ գերման իշխանաւորներուն իր ամուսինը փրկելու համար
որեւէ ազդու միջամտութիւն չկատարելը տեսնելով, հասկցած էր
իրականութիւնը:

Բայց արդեօ՞ք... միշտ հարցական մը կար իր մէջ:

Իբր գերմանացի իր մէջ ունեցած այս յանցապարտի զգացումը, տեւական կը չարչարէր զինքը:

Այդ պատճառով, այս հոգեկան ընդվզումով գրեց Պոլիս, իր ազգակիցներուն, Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատան որ ապացուցանեն, եթէ կրնան, թէ սուտ է, սարսափելի գրպարտութիւն այն ամբաստանութիւնը, որ հայ ազգին ցեղասպանութեան պատասխանատուները գերմանացիներն են:

Եւ «գրպարտութեան» սուտ, անհիմն ըլլալուն ապացոյց - հաստատումին սպասելով հանդերձ, իր այս նամակով կը խնդրէր նաև, Պոլսոյ գերմանական իշխանաւորներէն, որ գոնէ հրամանով մը

- 8. Nov. 1915 10¹² 179
9701

An die Kaiserlich Deutsche Botschaft in Konstantinopel.

Folgende Bitte gerichte ich mir ganz ergebenst vorzutragen:

Bitten Sie um Gnade. Wirten durch nochmaligen allererhochtesten
Einschreiben bei der türkischen Behörde, die Unmoralität dieser
fordelbaren Anschuldigung. Bitten Sie durch definitiven Befehl,
was noch zu retten ist. Das Blut der Unschuldigen, Frauen, Kinder,
Kranke und Greise schreit zum Himmel, der Deutschland mit
einer Hand treffen könnte, wenn es nicht alles tut was in
seinen irdischen Kräften steht.

In tiefster Ehrfurcht
gerichte ganz ergebenst

Hilone Hililingimian ges. Quell.

zus.
zus.

Konstantinopel den 27. Oktober 1915. BTK97 2

: Լվմհոռ

ժրոգճասիտստեոյ ըվ«եեռ» զտոյմիտեռ ըվհարզո ըչճասյ ըվց
-որսրո մվ ճգմտցմովոց ո ճգտզց մմվեռնցոց ցոհոցոցոյն Նցոարոց
-ոյր ըզ : Լոյս մմվ լոնճվեռո ոոցոյն ը՛ցրս՛ ըվ՛ճմզի ըզ՛ցվր ըզ
: ըչլոմվցոցոյն ըզ ո ըչվզցվեռոցոյն ըզ լոնճոսզ
: մմզցճցոմնոռ
զոարսմտոհ լոնճոոց լոմ տո՛ ը լոոզտ հոարզո վցցոփ

ճցզմվ մչ տ՛զգոմլցցո մր ոմճմաս. ը վովեռոնր
: վրսզեզտո մր ոմճմաս. ը մաստիոմվր
ո մարմոե մեզտ մսցո մս 'մչրսնո՛ց՛ս վտվե մցոտոոմո՛

: Լոնճրսզոմզի մր վլ«ոճսեռս. ը» մցոտոոմոցոյն ըզ
: ցրսմզցցրվճրսոսմոմոմ ցոհոճմճ զոարսմտոհ ըչն
ցրսմզլոց ցոնճցեցոհ ճցրսիվճ մ-8161 ըզ՛ցվր 'մմզցվեռոցոյն ըզ
: միոստիոցլց
: մմզլոց մոյոց լսլզտոեռ
լոմմ՛ ցոմ չրզսս «մրս Լոզճոհվզ» լսմզցվեռոցոյն ըզ

: մճցոարոքեմր զոարսմ «ճոսճսլսց» վմոհի 'մո
ցչրո 'ցոմվցոցոյն մոնր : ըվճճչցո զոոզտոմոց վիարզո վցցոփ
չ զոարսիմճցզ ցոմվցոցոյն 'մոնո ըզ՛ցվր Լոզոհո ցչ-6Է61 ըզ
: ցրսոլե մզց ցզցեռնզտ վտվե ճճչցո ճցսցո 'մմզլոց Լոզեռցր
ճչիմի? [մցոհոմվտ լս ցմչտ ցվմիմզ նոռ ցվչ ցմզցվեռոցոյն ըզ
'ցվ-5161 ճչր Լսվճմաս. ը] իսրս Լոզճոհվզ զոնճցրս մզց 'չճզ
: մմզցվեռոցոյն ճրսնո՛ւսեե
մր ժրոգճրսոզտոմոց ցոհոչմոեմոյր հոարզո վցցոփ ըզ
: ճչր Լսվճմաս. ը մչ ցմարոցոմ՛ճվ մոեռոցչրո «մրս
Լոզճոհվզ» Լսվցոցոյն 'ցվ-5161 ժմզ 'մցրվճրստրոճվր ցվոհ
-նմոյր ցոհոոցզիոցչրո ոլո մմզցվեռոցոյն ըզ Լզցմ ցվլոցմի ըզ
: «Լոցոմզրմոմ մի ճցվիմզ մցրվմո ցրսմզմզ ըզ ցրսմզցնցոարվց
'ցրսմզցոմոմզ 'ցրսմզցվի Լզրոցո» մս 'մմզլոց Լոզեռցր ցզիմի

Լսո
լզց
լսց
լզտ
լ
լսո
լ
լզլ
լ
զնզ
լզո
ո